

'חושך שבטו שונא בנו'?

הכאת ילדים: בין 'הלכה' ל'הלכה למעשה'

לדרכה של מדיניות חינוכית-הלכתית

ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: טובה מרדות אחת בלבד
של אדם יותר מכמה מלקיות... וריש לקיש אמר: יותר
ממאה מלקיות
בבלי ברכות ז ע"א
עיקר המדע לילך אחר החומר. אם החומר מביא לידי
מסקנות אלו ואלו חייבים אנו לאמץ בלא גמגום,
ואפילו הפוכות הן ממה שאנו רוצים.
ש"י עגנון, שירה, ירושלים ותל אביב-תשמ"ט, עמ' 342

מבוא: שלושה מודלים ומתודולוגיה אחת

דומה כי מאז הערת בג"ץ¹, אשר הורה על איסור הכאת ילדים - ילדים קטנים כגדולים, הכאה קטנה כגדולה - נכנסה היהדות הדתית² למיגגנת-התקפה בעלת שני ראשים ושתי גירסאות. יש הטוענים:

¹ ע"פ 4596/98 - פלונית נ' מדינת ישראל [4.2.99, 25.1.00], במסגרת ערעור על פסק דינה של השופטת ס' רוטלוי, ת.פ. 511/95, אשר נדון בבית המשפט המחוזי בתל אביב-יפו. עיקרו של פסק הדין נכתב על ידי השופטת ד' בייניש, אליה הצטרף בהסכמה הנשיא א' ברק, ואף השופט י' אנגלרד שחלק, לא עשה זאת אלא ביחס לשולי פסק הדין - הגדרת 'התעללות' - לא לעיקרו הנוגע לענייננו.

בערכאה הראשונה נקבע כי "על בית המשפט הקובע נורמות שיפוטיות וערכיות, להוקיע אלימות של הורים כלפי ילדיהם, הגם שהן עטופות במחלצות של 'פילוסופיית חינוך' ולשרש תופעות אלו אחת ולתמיד". הכרעת הבג"ץ הסכימה עם קביעה זו ואף הוסיפה כי "ענישה גופנית כלפי ילדים... כשיטת חינוך מצד הורים, פסולה היא מכל וכל והיא שריד לתפיסה חברתית-חינוכית שאבד עליה הכלח... גם כאשר ההורה מאמין בתום לב שמפעיל הוא את חובתו וזכותו לחינוך ילדו... אשר על כן נדע כי שימוש מצד הורים בעונשים גופניים... כשיטת חינוך, הינו אסור בחברתנו כיום" [שם, פסקה 29]. ושמה "יטען הטוען כי בקביעתנו זו, גוזרים אנו על הציבור גזירה שלא יוכל לעמוד בה, שהרי בקרבנו מצויים הורים לא מעטים העושים שימוש בכוח שאינו מוגזם כלפי ילדיהם (כגון - מכה קלה בישבן או על כף היד) כדי לחנכם ולתת בהם משמעת, האם נאמר כי הורים אלה עבריינים הם? התשובה הראויה היא כי במצב המשפטי, החברתי והחינוכי שבו אנו נתונים, אין להתפשר על חשבון סיכון שלומם ושלמותם של קטינים... אמת המידה הראויה צריכה להיות ברורה וחד משמעית, והמסר הוא כי אין ענישה גופנית מותרת" [שם, פסקה 30].

כאמור, זו היתה דעת בג"ץ והכרעתו, ברם לצד זה חשובה לציון הסקירה הממצה שנערכה שם [פסקה 21] על יחסן של מדינות שונות, נאורות לא פחות, לאותה סוגיה, ומתברר כי הן חלוקות ובדלות בהנהגותיהן ובחוקיהם, והן מבטאות מיגוון גישות הנובעות משוני בתפיסות ערכיות, חברתיות, חינוכיות ומוסריות. אין דין החוק והמשפט האנגלי, המקנה להורה - להבדיל ממורה! - הגנה מפני אחריות פלילית כל עוד העניש את ילדו עונש גופני 'סביר' ולא מופרז, וכמותו גם המשפט האמריקאי - בשינויים מסויימים בין מדינה למדינה - ואף הפסיקה הקנדית, כדין החקיקה בפינלנד, דנמרק, נורבגיה ואוסטריה אשר אסרו או הגבילו מאוד את סמכות ההורים להענשת ילדיהם בענישה גופנית. מכאן שגם בין המדינות הנאורות, וגם בעידן הנוכחי, יש שאינן שוללות על הסף ענישה גופנית 'סבירה', ודבר זה לא הפקיעם מן החברה התרבותית המודרנית; וראה להלן הערה 2. ביקורת נוקבת על פסק הדין, ברוח הדברים הנ"ל, ראו אוולין גורדון, 'שופטים ללא גבולות', תכלת 10

לדידנו בג"ץ אינו מעלה ואינו מוריד. פסוק שבמקרא אשר הורה 'חושך שבטו שונא בנו' הוא שראוי לו להדריך אותנו, ומורשת בית אבא ובית סבא שנהגה בהכאה חינוכית היא היא נר לרגלנו.³ הללו רואים באמירת שלמה בספר משלי (יג, כד) "חושך שבטו שונא בנו",⁴ הוראה מצוותית, הוראה מחייבת, ולכל הפחות הוראת דרך חיים. לדידם זו אינה הוראת רשות, ודאי לא טענת פטור גרידא, אלא המלצה חינוכית; מדיניות של משמעת ראויה להורים ולמורים.⁵ ואכן, לכאורה תימוכיהם הרבים עימם,

(חורף תשס"א), עמ' 94-65. זאת ועוד, אף בין שופטי מדינת ישראל יש המערערים על פסיקה - תקדימית ומחייבת - זו והשופט אמנון סטרשנוב אף הביע מפרשות את בקורתו, בספרו: ילדים ונוער בראי המשפט. וראה אורלי סלע, חינוך ומשמעת כצידוק לענישה גופנית של ילדים, עבודת מ"א, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן 1999.² במקרה זה, כמו במקרים נוספים, נכנסת החברה לא פעם לפרשנות שטחית ולפיה העולם נחלק לשני עברי מיתרס: 'הנאורים' הליברלים שוללים הכאה, ו'החשוכים' הדתיים מצדדים בהכאה. שלא במפתיע, אף הורה שר החינוך לשלוח את פסק הדין לכל בתי הספר בארץ, ואף הורה שכל המורים ילמדו את פסק הדין וינהגו על פיו. וראה לעיל סוף הערה 1, על הנוהג במיגוון מדינות 'נאורות' לא פחות; ובעיקר ראה להלן הערה 56, על המקבילה של המהפך ההלכתי עם המהפך הפסיקתי, וממילא דחייתו של הסטריאוטיפ התיוגי, שאינו מבוסס, אינו מעוגן ובודאי אינו מהוגן.

³ שלא במפתיע גם כאן הוצע 'עוקף בג"ץ', ואחד מחברי הכנסת הדתיים - א' רביץ - הניח על שולחנה של הכנסת הצעת חוק המתירה להורה להכות את ילדיו לצורכי חינוך. לפי אותה הצעה, "אם במסגרת חינוכו נדרש להעניש את הילד ענישה הגובלת במכה שאינה מזיקה ולכן אינה בגדר 'אלימות', הרי שהדבר לא ייחשב לפגיעה בחסר ישע, ויוכלו הורים להשתמש באמצעי זה מתוך מחשבה חינוכית ובמידה".

⁴ המקבילה כנראה מלמדת שגם הביטוי 'מוסר' שבסופו של הפסוק - "ואהבו שחרו מוסר", צריך להתפרש בדרך דומה. ולא רק המקבילה, גם ההשוואה מלמדת על כך, כדברי שלמה עצמו, שם כב, טו: "אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו"; ושם כג, יג: "אל תמנע מנער מוסר כי תכנו בשבט לא ימות" - 'מוסר' הבא עם 'שבט'.

⁵ על מנת לחדד את הדברים, ולצד ביטויים שכאלה שנרשמו עלי-דפוס [וראה להלן - מהרב דסלר], אוסיף ואצטט דוא"ל שנשלח אלי בהקשר זה, ב-כח אדר א' תשס"ה [5 במרץ 2005]:

Shalom R' Neriah,

I recently came across this very disturbing post in "mail-jewish". I immediately responded that I would be very surprised if, in this day and age, there is a reputable poseq who condones corporal punishment by teachers. It immediately occurred to me that you might have studied this issue along with other matters concerning hinnuch in the light of "hishtanut ha-tva'im" and that you might have relevant sh'elot u-tshuvot within easy reach. I would greatly appreciate any help you can provide in pointing me to such sources.

Here is the relevant statement -

***Torah* believes in corporal punishment ('he who spares his stick, hates his son'), and authorises teachers to implement it. Even if a student *dies* from corporal punishment by a teacher (even a secular teacher), the teacher has no culpability at all, and does not even have to go into exile, because he did absolutely nothing wrong.**

If the parents don't like it, perhaps they should examine their own hashkafa, but a school has no right to fire someone for sticking to what the Torah says and ignoring modern ideas that contradict it, and a person who informs the secular authorities and causes such a teacher to be

שכן ההכאה נתפסת בספרות ההלכתית, כמעט מקדמת דנא ועד היום, ככזו, ומאחר וכלל גדול נקוט בידינו ש"ז התורה לא תהא מוחלפת", לכן לכאורה בדין דבריהם.

ויש הטוענים: פרשנות חלופית ישנה למקרא; כרוצים לומר, כלל לא ב'שבט המקל' דובר בו אלא ב'שבט מוסר', כנרמז בסיפא של אותו מקרא - "ואהבו שחרו מוסר", ואם כן הדבר אזי למעשה היהדות הפנימה זה מכבר את שלילת ההכאה. הללו⁶ הילכו בנתיב אפולוגטי, ותוך שהם נסמכים על

arrested seems to me to be the worst kind of moser, in the same category as one who informed on someone in the USSR for teaching Torah or for circumcising their son.

I consider the above to be a dangerous and thoughtless statement by an uninformed layman whose fundamentalist approach - "Torah believes in corporal punishment, etc." - can easily mislead readers who are even more naive than he. Why the moderator of mail-jewish, a knowledgeable talmid hacham with yihus, etc., allows such posts to go through, I do not know. But it seems to me that it is of utmost importance to answer this quickly and authoritatively before it results in irreparable damage.

Can you help?

Shavu`a tov.

Yosef G.

הדברים, כך נדמה, מדברים בחומרתם בעד עצמם.

⁶ דוגמא לדבר, מאמר שמחברו מצא לנכון לפרסמו גם בעתונות - הצופה י"ב באדר א' תש"ס (18.2.00) עמ' 5, ושוב בבטאון המקצועי של מורים - קשר עין גיליון 99 [אייר-סיון תש"ס], עמ' 10, ובו הוא מעייל פילא בקופא דמחטא ועושה 'שמיניות באויר' על מנת להפקיע מקרא ממה שאמר. הוא מדייק מרש"י אשר "אינו מתייחס לביטוי 'שוט' או לנושא ההכאה הפיזית", או מהמצודות הכותב שמדובר באדם "המונע מבנו שוט מוסר", כמו גם מהמלבי"ם המדבר על "מי שהוא חושך שבטו מגעגעו על בנו", מכל אלה הוא מסיק כי "יתכן ש'שוט' אין הכוונה למקל פיזי אלא לדבר רוחני, וורבלי, אפשר שהכוונה מניעת הנאה מהילד, או שלילת זכות כלשהיא, אשר תמחיש לו היטב שהדבר בא כעונש על מעשה". עד כמה שהדבר מדהים, נטען שם כי בפרשנות זו מתקיים 'אין מקרא יוצא מידי פשוט' [!], ורק "משני פרשנים בלבד, הגר"א ורלב"ג, ניתן אולי להסיק ששוט הכוונה למקל". [נראה גם שיטפא דלישנא של המשך חכמה (דברים ח, ה): "... כי שבט לחינוך הנער מועיל כמו חרישה להאדמה, ולזה חושך שבטו שונא בנו"]. נעלמה ממנו כנראה העובדה שכל יתר הפרשנים כלל לא נצרכו לכך, שכן הדברים היו כה פשוטים וברורים בעיניהם עד שראו כמיותר להזכירם [נראה גם בליקוט שבספר הנהגות החינוך, ירושלים תשמ"א, פרק כב].

דומה שגישה דומה היתה גם מנת חלקו של הרב י' לוי, אשר יצא - בתחומין יז (תשנ"ז), עמ' 157 ואילך - במתקפת-מיגננה נגד מאמר הרב שרמן - שם טז (תשנ"ו) עמ' 160 ואילך - ועל אף שעיקרי דבריו של ר"י לוי שם נכוחים, עם זאת התייחסותו לפסוק עצמו מתמיהה. בגישתו האפולוגטית הוא טוען "ראשית, יש לזכור שספר משלי הינו ספר משלים, אשר בשונה מספר הלכתי, בא ללמד הנהגות ומוסר ולא הלכות. שנית, משמעות המילה 'שבט' אינה דווקא מקל, יכולה היא להיות גם ביטוי להטלת מרות. לדוגמא: 'לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו' (בראשית מט, י). מכאן שפירוש המלצתו של ספר משלי הוא: החושך את הטלת מרותו על בנו - גם אם אין מדובר בדרך של הלקאה - עלול להיחשד כמי ששונא את בנו... מהדירוג שניתן לשני סוגי המחנכים משמע שההמלצה היא דווקא לזה שנמנע מהכאה". דברים אלה, לא רק שהם מיותרים, הם גם מתמיהים: וכי מה בכך שמדובר בספר משלי, הרי לא רק ממנו הדברים נלמדים אלא בראש וראשונה מיישומם של הפוסקים את המסר העולה ממנו! ומה עניינו של עיוות הכתובים, והסטת ה'שבט' מהמקל ל'מרות' - וכי באליגוריה עסקינן?!

מקצת פרשני מקרא שלא נקבו בשם המפורש 'מקל', בקשו להסיק שביטוי המקרא "שבטו" כלל לא ב'מקל' דיבר. הללו אף קראו למסקנה זו 'פשוטו של מקרא' [!], הגם שבמגמתיותם לא נתנו דעתם לדרכם הקבועה של אותם פרשנים, שכמובן אינם טורחים לבאר את שהוא כדי כך פשוט שהכתוב מורה עליו מפורשות, וכמובן סמי כל 'השמטה' מהכא. ואף זאת יש לתמוה עליהם, מה יעשו הללו עם מקרא נוסף שבמשלי (כג, יג):⁷ "אל תמנע מנער מוסר כי תכנו בשבט לא ימות", האם גם כאן ה'שבט' הממית [!] אינו אלא דיבורי ולא גופני?!

ואולם לאמיתו של דבר, לא רק המודל השני בעייתי, גם המודל הראשון, ולא רק משום הנחתם תחילה וראש את המבוקש וציורם את העיגולים אחר נעיצת החץ. הראשונים, כפי שנראה להלן, לא צדקו בהכרעתם הנחרצת, והשניים לא צדקו כאמור בפרשנותם המאולצת. הללו דוגמטיים והללו אפולוגטיים, ומכנה משותף להם שהם עושים תורה פלסטר; אינם נוהגים כהלכה ואינם מבארים כהלכה.

לעומת זאת מודל שלישי הגורס בחינה יסודית ומעמיקה של הסוגיה, לפניי ולפנים של 'המקרא כהלכה', ראוי לו לבטא גישה שלישית, חלופית ושונה; שונה לא רק בתוצאתה אלא בראש וראשונה במתודולוגיה שהיא נוקטת, בדרך בה היא מהלכת. זו, לעומתם, מלכתחילה אינה מכוונת 'לרכך' את הדברים; מלכתחילה אינה מכוונת לא לקטרג ולא לסנגר, לא להעכיר ולא לייפות; מלכתחילה מכוונת היא רק לדבר אחד: לבחון אמת כמות שהיא, בלא כחל וסרק, בין אם הדברים נעימים ובין אם לאו, ובלבד שיהיו נכוחים.

וזאת למודעי: מטבעה של שאלה כזו, המעשית באופייה, שאינה יכולה, ואסור לה, להתמקד אך ורק בפרשנות מקרא, אפילו לא לתת משקל ראשי ועיקרי למקרא לבדו. חייבת היא למצוא את ראשה ואת רובה בספרות ההלכתית, הנורמטיבית, הן זו ההלכתית-מופשטת והן זו ההלכתית-מעשית. מקרא כשלעצמו, אינו משמש ערובה להיותו נקרא 'נכון' אליבא דהלכתא. לא 'עין בעין' אף לא 'אל יצא איש ממקומו', אפילו לא 'בראשית ברא א-לקים', אינם מספיקים לבדם כדי לקבוע את משמעם. חז"ל, בהלכותיהם ובמסורותיהם, הם שקבעו פשר ה'מקרא כהלכה'. הוא הדין בנדון דנן: בחינת הדברים לא תיעשה אך ורק במקרא, אף לא רק בפרשניו, אלא יושם דגש על ההכרעות ההלכתיות שנאמרו בעניינה של הסוגיה, במשמעה הרחב, במהלך הדורות. מן הקדמונים ועד לאחרונים, מן הפוסקים ועד למשיבים.

להלן יוכח כי מחד ההכאה כן היתה חלק אינטגרלי ממערכת הענישה היהודית, מצד הורים ומצד מורים - שלא כגישה האפולוגוטית, ומאידך הכאה לא היתה מעולם מטרה כשלעצמה - שלא כגישה הדוגמטית. הגישה שלפנינו גורסת ומוכיחה בבהירות כי מקדמת דנא היה מקום להכאה מזה, וכי מאז ומעולם ההכאה לא היתה מטרה לעצמה, אלא לכל היותר אמצעי, מזה. ומאחר ולא היה זה אלא אמצעי, לכן מידת סבירות האפקטיביות שלה היא שגזרה דינה, לשבט או לחסד, לטב או למוטב. ואף זאת, כמובן, רק כאשר נעשתה כדון, או לכל הפחות כאשר נעשתה במטרה 'נכונה'; שכן אם לא כך ובהתעללות גרידא מדובר, אזי מעולם לא הותרה ההכאה, ולעיתים אף נענשו עליה, גם בימים קדמונים.

שאלה של פרספקטיבה

⁷ וראה גם שם כב, טו: "אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל"; וראה תחילת שמות רבה.

מקורות אשר רגילים לצטטם דרך כלל, ודאי וודאי בהקשר זה, טעונים בחינה כפולה: הן לגופם ובמקומם, והן מתוך ראייה כוללת. כאמור לעיל, אכן סימוכין רבים להם למצדדים בהכאה, וראש להם דברי שלמה הנ"ל. אלא שגם דברי שלמה עצמם, אינם מבטאים תביעה להכאה דוקא, אלא רק מצביעים על קיומה של אפשרות. ראייה לדבר, לדוגמא, סגנונו של מדרש ילקוט שמעוני על אתר (משלי, תתקנ), שכבר הוא 'עידן' את הלשון. כאשר עמדה לנגד עיניו השאלה: כיצד זה אמר שלמה ש'החושך' - 'שונא', בהווה, כבר כאן ועכשיו, והלוא כרגע הוא 'חושך' דוקא מתוך אהבתו! השיב וביאר המדרש כי הכוונה אינה אלא ש"מתוך שאין מוכיחו על התורה והחכמה ודרך ארץ עתיד לשנאתו, אבל אם מוכיחו נעשה אוהבו שנאמר ואוהבו שחרו מוסר." גם אם כרגע חס האב על בנו דוקא משום 'אהבתו' העכשוית אינו מכהו, יידע שעתידי הוא לשנאו בשל מעשיו המקולקלים. כך המדרש, ודוק בלשונו: עודנה הלשון, ומן ה'שבט' עברה ל'תוכחה'.

ועם זאת אין להתעלם מן המקורות הרבים המאזכרים מפורשות הכאה ממש, והרואים בהם נורמה. אדרבה, כדי כך מגיעים הדברים, שבסוגיית בבא קמא (פז, ב), ולהלכה (רמב"ם, הלכות חובל ומזיק ד, יט; שו"ע חו"מ תכד, ז), נפסק כי החובל בבניו שלא כדין, אזי אם אינם סמוכים על שולחנו - "בניו הגדולים... נותן להם מיד, והקטנים ילקח להן קרקע בנזקן והם אוכלין פירותיו, וכן הדין באחרים שחבלו בהן", ולעומת זאת "אם היו סמוכין על שולחנו וחבל בהן פטור, בין שהיו גדולים בין שהיו קטנים". אם כן, לא רק שנקבע כי רק החובל שלא כדין צריך לפצותם, ואילו אם היכה 'כדין' אזי בהיתר נהג ואינו צריך לפצות, אלא שעוד יותר מכך נקבע: אם היכה אב את בניו הסמוכים על שולחנו, גדולים וקטנים אחד, הרי אפילו אם היכה אותם שלא כדין - פטור!

והרי זה לכאורה פלא עצום: הרי חבל בהם שלא כדין, בלא שום היתר הלכתי - וכפי שיובהר להלן כשאין 'היתר' ישנו 'איסור', והרי ניזוקו, ומדוע שלא יענש, ולכל הפחות מדוע שלא יפצה אותם! תשובה לדבר נתן הרמב"ן ('מלחמות' שם - לא, א בדפי הרי"ף) והוא מעמיד אותם על איזון עדין ומאוד מורכב בין שתי מגמות ושתי מטרות, אשר במקרה זה עומדות בניגוד זו לזו: "מילתא דטעמא היא, שכיון שסמוכים על שולחנו דין הוא שאם חבל בהן יהא פטור, שאין לך אדם שאינו מכה בנו ורודה את תלמידו. ופעמים שהוא חובל בהם יותר מן הראוי, ואם אתה מעמידו בדין אין לך איבה גדולה מזו, שמעלה טינא על לבו ושוב לא יסמכם על שלחנו". מעדיפה אם כן ההלכה את הסדרת מזונות הבנים על הטיפול באלימות ההורים, ככל הנראה מאחר וסברה שקשה יותר להבטיח מזונות קבועים לילדים מאשר לטפל נקודתית באלימות - שכן יש להניח שבכך, ורק בכך, מדובר, ולא בהתעללות ממשית, עליה לא היו מבליגים.⁸

אלא שאגב כך, לשונו של הרמב"ן (שם) מלמדת על קיומה של נורמה - "אין לך אדם שאינו מכה בנו ורודה את תלמידו"! לדידו אפוא, זוהי שיגרה רווחת, שכמות שהיא - בלא הפרזה - כלל אינה מגונה. דומה לכך גם שיטפת לשונו של הרא"ש (מועד קטן - ג, צד) "... כדרך שמכין התינוקות ומושכין אותן

8 דוגמא נוספת לאיזון דומה, משתמע מסוגיית גיטין לו, א שם סופר על "ההוא מקרי דרדקי דאדריה רב אחא על דעת רבים, דהוה פשע בינוקי, ואהדריה רבינא, דלא אישתכח דדייק כוותיה". גם שם נוצר פער בין שתי מטרות: הוראה תורנית איכותית מזה, ואישיותו הבעייתית של המלמד ופשיעתו בתינוקות מזה, וגם שם הועדפה לבסוף הוראה איכותית אפילו על חשבון פשיעה.

באזניהם"; לשני 'ראשונים' אלה, זו היתה וזו עודנה 'דרך העולם', מתקופת התלמודים ולכל הפחות עד לימיהם.⁹

ואכן מקורות רבים מצביעים על הכרה בהכאה לא רק כאמצעי משמעותי לגיטימי, אלא כנידבך אינטגרלי של המערכת החינוכית. כך אמרו לדוגמה בסוגיית בבא בתרא (כא, א-ב): "אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת¹⁰ - עד שית לא תקביל, מכאן ואילך קביל ואספי ליה כתורא.¹¹ ואמר ליה רב לרב שמואל בר שילת - כי מחית לינוקא, לא תימחי אלא בערקתא דמסנא", היינו "ברצועות של מנעלים, כלומר מכה קלה שלא יזקק" (רש"י).¹² ואם כי נכון הוא ש"מקרי ינוקא - כמותרה ועומד" תמידי הוא מוגדר, "ואם קלקלו מסלק להו בלא אתרייתא אע"פ שלא התרו בו קודם לכן", ואולם הסילוק אינו אמור אלא ביחס למפריז ו"מקלקל", ולעומת זאת ברורה לחלוטין הוראתו הפדגוגית של רב לאותו מלמד תינוקות מפורסם: היתר הכאה ברצועה, גם אם מכה קלה בלבד וגם אם רק ברצועת מנעל.¹³ לדידו של רב נטרונאי גאון,¹⁴ זו ממש 'אקסיומה': "ודאי ינוקי לא גמרי אלא הכי, במחתה" [!], ולכן "דרב שמואל בר שילת [הנ"ל] הלכתא היא". וכך פסקו הלכה, הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (ב, ב) והמחבר בשלחן ערוך (יו"ד רמה, ח-י): "מכניסין את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע לפי כח הבן ובנין גופו... ומכה אותן המלמד להטיל עליהם אימה, ואינו מכה אותם מכת אויב מכת אכזרי, לפיכך לא יכה אותם בשוטים ולא במקלות אלא ברצועה קטנה".¹⁵ אוחזת אם כן ההלכה באותו 'מקל'

9 ההכאה כתופעה רווחת, מקובלת ואף שגרתית, מוצאת ביטוי ריאלי באיורי כתבי יד קדומים, משלהי תקופת ה'ראשונים' - ראה בספרו של ש' גליק: החינוך בראי החוק וההלכה, חלק שני, ירושלים תש"ס, עמ' 511; וראה שם בהפניות שבהערות שם, חילוקי דיעות מחקריים בשאלה אם האיורים מבטאים אמצעי הרתעה בלבד או אמצעי ענישה ממש. כן ראה בספרו של א' שטאל: משפחה וגידול ילדים ביהדות המזרח, ירושלים תשנ"ג, עמ' 448 ואילך.

10 רש"י: "רב שמואל בר שילת - מלמד תינוקות היה".

11 רש"י: "ואספי ליה - האכילה והשקה תורה בעל כרחו כשור שנתנין עליו עול על צוארו", וכן בפירושו לכתובות נ, א; וראה בפירוש המיוחס לרבנו גרשום וכן תוס' ר"ד לסוגיית בבא בתרא שם, שיטמ"ק לכתובות שם - מרש"י ומתלמידי רבנו יונה, וכן תשב"ץ - ב, סה; אך השווה למהרש"א שם: "... היינו בנחת... ולא יכנו וירדנו בכח ללמוד"; ועיין ב'קונטרס ההכאה', אשר בסוף שו"ת אבן חן, לרב אברהם הלוי, ירושלים תשנ"א, אות כג, עמ' רסו-רסח.

12 ראה בן יהודע, כאן: "ערקתא דמסנא - פירוש חתיכת עור רחבה שמשמיעה קול גדול כשיכה בה ואינה מזקת לגוף ולא כאיב ליה כל כך... ומאן דלא קרי להו זה הילד המוכה בערקתא דמסנא צוותא לחבריה, כי השומע קול גדול בהכאה זו, חושב שרבו מכה הכאות גדולות, ומפחד ממנו, ונותן לב ללמוד"; ותמה עליו ב'קונטרס ההכאה' הנ"ל, אות כד, עמ' רסח-רסט, הן על 'רחבות' הרצועה והן על ההכאה למאן דלא קרי.

13 למעשה גם זה אינו קבוע, וכפי שציין ר' יוסף יוזפא האן נויבלינגן בספרו יוסף אומץ - מנהגי פרנקפורט ע"נ מאיין, ירושלים תשכ"ה, פרק גידול בנים, עמ' 279: "... צריך דעת ותבונה יתירה איכנה ינהג בהם, וישפוט כל אדם בעצמו טבע ילדיו מהו ועל אופן טבעם יתנהג... אפילו אופן המוסר הראוי להם אל יהיה בתמידות... וענין זה שייך אפילו במוסריו לגדולים..."; וראה גם בספר אוהב מוסר, פרק טו - הובא בספר הנהגות החינוך הנ"ל, עמ' קמא-קמב.

14 תשובות רב נטרונאי גאון, ניו-יורק 1909, סימן רנו, עמ' 392.

15 דייק הרב מ' פיינשטיין זצ"ל, באגרות משה, יו"ד - ד' סימן ל: "פשוט שבמקל ובכל דבר שאפשר שיחלה התינוק כשמכין בו מכה גדולה בכוח, אסור להמלמד להכות התלמידים בו אפילו רק הכאה קלה, ואף לא

משני צידיו: "מכה אותן המלמד להטיל עליהם אימה", כמעשה שבשיגרה, מחד, "ואינו מכה אותם מכת אויב מכת אכזרי", כהגבלה, מאידך. קיומו אפוא של היתר הכאה, המפורש והמוכרע להלכה, אינו יכול להיות מטואטא מתחת לשולחן באמירות אפולוגטיות כאלה ואחרות.

יתירה מזו; מכוח הלגיטימציה המוענקת לענישה גופנית, אף הוכרה הכאה מופרזת-עד-מאוד הנעשית בשעת לימוד, בין לימוד תורה, בין לימוד מלאכה ואפילו "להדריכם בדרך ארץ",¹⁶ כפוטרת את המכה מחובת גלות. בהתאם לסוגיית מכות (ח, א-ב) הכריע הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש ה, ה) הלכה, כי אמנם נכון הוא ש"האב שהרג את בנו בשגגה גולה על ידו", ואולם "במה דברים אמורים בשהרגו שלא בשעת לימוד, או שהיה מלמדו אומנות אחרת שאינו צריך לה, אבל אם יסר בנו כדי ללמדו תורה או חכמה או אומנות ומת פטור".

ישם אל לב שהדיון כלל לא נסב על שאלת החלת חובת מיתה או מלקות על אותו מעשה נורא של הכאה שהגיעה להמתת (!) בן או תלמיד. הדיון התמצה אך ורק ביחס לחובת גלות בה חייב דרך כלל כל הורג נפש בשגגה - ואפילו מזו הוא פטור. לא שחלילה הותרה אותה הכאה מופרזת שהביאה למיתה, ועם זאת מאחר ואותה הכאה היתה כרוכה בהיבט מצוותי, כמבואר שם, לכן פטור המכה אפילו מחובת גלות.

בין שני 'משיבים'

גישה זו קיבלה לימים ביטוי בספרות השו"ת, אם כי ככל שהתקופה מאוחרת יותר אנו מוצאים בה לבטים, ספיקות וגם חילוקי דעות. בולטת בזה מחלוקתם של שני 'משיבים'¹⁷ מלפני כשלוש מאות שנה. הרב יעקב ריישר נשאל אודות "מלמד שכעס על תלמידו והיכה אותו בשביל למודו עד שחבל בו, אם חייב בד' דברים או פטור", והשיב:¹⁸

הנה נראה פשוט דפטור מכולם... כיון דמצוה קעביד... בשביל בטול תורה, אע"ג דקי"ל דיש להכותו בערקתא דמסנא ולא באכזריות, מ"מ דיעבד אין לקנסו בשביל כך... בת"ח דאורייתא הוא מרתחא בפרט שהוא צער גדול כשלומד עם

להפחידם בעלמא שיכה אותם בזה. שלכן אסור להמלמד להחזיק מקל ביד, אלא צריך שיהיה מוכן אצלו רק הרצועה קטנה שהתירו להאב ומלמד להכות את התלמידים כשיפשעו ולא ילמדו כראוי. ונכון הוא מה שהביא כתר"ה שהגאון ר' ראובן גראזאווסקי ז"ל כתב בשם הגרש"ז שהמכה במקל עובר בלאו דחובל בחברו, שהכוונה נראה שהוא אף שיכה בהמקל מכה קלה, דהא מאחר שאסור לו להכותו להתינוק במקל הוא כמו שמכה סתם לישראל שעובר בהלאו אף במכה קלה שלא הזיקו כלל. וגם מש"כ הח"י אדם שהביא כתר"ה שיכנו רק בשבט וברצועה, וגם פשוט שמכות אכזריות אסור להכות אף בשבט וברצועה". וראה כאמור אצל גליק, הנ"ל הערה 9.

16 ראה בשו"ע רש"ז, הל' נזקי גוף ונפש, סעיף ד': "... וכן מותר להכות בניו הקטנים אפילו שלא בשביל חינוך תורה ומצות אלא כדי להדריכם בדרך ארץ, הואיל ומתכוון לטובתם וטובתם מוטלת עליו, שהם ברשותו...". [יצוין כי לדידו, בניסיונות מסויימות, רשאי להכותם אפילו לטובת עצמו! כלשונו: "אם אין בניו שומעים בקולו מותר להכותם אפי' לטובת עצמו ולא לטובתם כי יכול הוא לכופם שישמעו בקולו כמצווה עליהם, אבל אם שומעים בקולו אסור להכותם שלא לטובתם כמו שאסור להכות את אחרים..."]. וראה רס"ג, משלי ג, יא: "כדי ללמדו הספר והחשבון והמקצועות ודרכי הכלכלה על ידי מכות וכפייה"; וראה 'קונטרס ההכאה', הנ"ל, אות כא, עמ' רס-רסג, ושם אות כו, עמ' רע-רעג; וראה להלן הערה 19 - הבחנה בין אב לרב.

17 מחלוקת שצויינה 'על הדף' בשו"ע, על ידי הפתחי תשובה יו"ד רמה, ד; ושם חו"מ תכד, ד.

18 שו"ת שבות יעקב, חלק ג - חו"מ - סימן קמ.

התלמיד ואין משגיח לתת לב על למודו יש לפטור מכל. אבל מ"מ כדי שלא יהא רגיל לעשות כן כי לא נאה לחכם להיות כועס ולא קפדן מלמד כי כעס בחיק כסילים ינוח למגדר מילתא שלא לעבור על דברי חכמים רק בערקתא דמסאני, פסקתי שישלם לרופא לרפאות בטוב...

אם כן, אף שנהג המלמד שלא כדין בהפריזו בהכאה ובגרימתו נזק לתלמיד, עם זאת מן הדין המלמד פטור מכלום. תלמיד חכם "דאורייתא מרתחא ביה", מלמד שנתון בצער גדול על חוסר ההשקעה של התלמיד,¹⁹ פטור. רק על מנת להרתיע להבא, ורק כ'מיגדר מילתא', מטילים עליו מעין קנס, שישלם את דמי הריפוי, ותו לא.

בהכרעתו הוא מסתמך על תרומת הדשן²⁰ שקבע כי "כל מי שהוא תחת ידו של אדם ורואה בו שעושה דבר עבירה, רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מן העבירה, ואין צריך להביאו לב"ד שיפרישוהו המה בכחם בגזירותם". על דברים אלה, שלימים גם פסקם הרמ"א להלכה,²¹ מוסיף הרב ריישר שאם זה הכלל הנוהג בכל דבר עבירה, אזי כל שכן ביחס לביטול תורה. נכון הוא שמהרש"ל²² סייג וצמצם את הוראתו הגורפת של תרומת הדשן וקבע כי "דוקא באדם מוחזק לכשרות, שיודע שלשם שמים עשה, והוא אדם חשוב ומופלג" נאמר היתר הכאה להפרשה מעבירה, "אבל בסתמא דאינשי לאו כל כמיניה, דאם לא כן לא שבקת חיי לכל בריה. וכל אדם ריק ילך ויכה חברו על דבר הוכחה, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, והתורה לא נתנה רשות ומקל ורצועה אלא לדיין או אדם חשוב, שראוי להיות דבריו נשמעים". ומכל מקום די היה בכך, לדידו של בעל שבות יעקב, להחלת הלכת הפטור ביחס לאותו מלמד.

לא כך סבר הרב גרשון קובלנץ,²³ וכאשר הוא נשאל אודות "המלמד שהכה לתלמידו, תלמיד קטן כבר שית וכבר שבע, ספו ל' כתורא שור המזיק ודרך אויב קשתו עד ששבר רגלו, ורוצה המלמד לפטור את עצמו מחמשה דברים, בחושבו שהרב המכה תלמידו פטור, ורץ למשנה פ"ק דמכות דף ח ע"א... מה חטיבת עצים רשות יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו... ואם כן כשם שפטור

19 ביחס לנסיבות המתירות הכאה, בשו"ת אגרות משה, חלק יו"ד - ד' סימן ל, עורך הבחנה וחלוקה בין אב לרב. הוא מורה כי "המלמד אינו רשאי להכותו אלא בענין הלימוד ומפריעי הלימוד", ולעומת זאת "האב רשאי להכותו גם על ענייני המידות וכדומה, וגם לפעמים על דבר קטן... אע"פ שגמיר איכא מצוה, וכמובן שהוא דווקא כשיש לו קצת טענה עליו אף שאין כדאי בשביל זה להכות, שהאב מותר והמלמד יהיה אסור בזה". דברים קרובים כתב גם רח"ד הלוי זצ"ל, בשו"ת עשה לך רב - א, סימן עו: "ההיתר להכות התלמידים מכה קלה הוא אם מתעצלים בלימודם... אבל תלמיד שמפריע בתעלוליו למורה ולכיתה, נראה לי שאין כל מקור בהלכה להתיר למורה להכותו... וחובת חינוכו בענין זה מוטל על הוריו, שלהם הזכות להכותו...". וראה לו גם תוספת הבהרה, שם - ה, סימן כח: "לא הותר למורה להכות תלמידו אלא כאשר מתעצל הוא בתלמודו בלבד... אבל אם רב יכה תלמידו ויחבלנו לא בשביל תלמודו אלא בשביל התנהגותו - זו מצוה שאינה מוטלת עליו"; וראה שם על אפשרות עשייתם של הורים את המלמד 'שלוחם' [וכל זאת שלא כאמור בשמעתין - גליון 87, אלול-חשוון תשמ"ז, עמ' 58, כביכול אב ומורה שווים בעניינה של הענישה, וכאמור - לא היא]; וראה להלן הערה 24.

20 חלק א - שו"ת - סימן ריח.

21 שו"ע חו"מ תכא, יג.

22 ים של שלמה ב"ק ג, ט.

23 שו"ת קרית חנה, סימן כב.

מגלות פטור מחמשה דברים אם הזיקו" - כך סבר המלמד, כשם שכך סבר כאמור הרב ריישר, ולא כך סבר הרב קובלנץ:

לפענ"ד שהמלמד הלז צלל במים אדירים והעלה בידו חרס, שמחרימין ומנדין אותו עד שיפייס הנחבל... שאין חילוק בזה בין מלמד לאחר... לכאורה עלה על דעתי דאפי' בניזוק התלמיד הקטן מאחרים וא"א לאשתלומי מינייהו חייב המלמד בנזקו וא"כ כ"ש בנזק דידי'... משום שכר שימור... דפירושו שישמרנו שלא יזק מאחרים... ופשיטא שחייב בנזקי הקטן אפי' בשל אחרי' וכ"ש בשל עצמו...²⁴ ולא כהמלמד הלז שהכה מכה רבה... אינו בכלל הרב הרודה את תלמידו וחייב בכל בין במיתה ולמלקות²⁵ בין לנזקין ולחמשה דברים... דאף שהאב המכה את בנו אינו חייב גלות מ"מ חייב בארבעה דברים... דאין חילוק לענין חמשה דברים בין מכה לייסור או לא, דלעולם חייב כל שאינו סומך על שולחנו... דבגלות גזירת הכתוב הוא... משא"כ לענין ארבע דברים... וא"כ כמו הדין באב ה"ה במלמד... דדוקא לענין גלות מהני מצוה משום דגזירת הכתוב משא"כ לענין חמשה דברים דחייב אף במקום מצוה וכ"ש בנידון דידן פשיטא דשינה וידו על התחתונה וצריך לשלם ממיטב... זה אשר העלה מצודתי...

אם כן לדידו, אותה "גזירת הכתוב" שחידשה תורה ביחס לגלות, כמו גם אותו חידוש שחידשה הלכה ביחס ל'סומך על שולחנו', אינם אמורים אלא לעניינם ואין לך בהם אלא חידושם, ולעומת זאת ב'חמישה דברים' חייב גם הרב וגם - בחלקם, אפילו - האב. ואדרבה, אפילו אם היה זה זר שהיכה את הקטן והזיקו, גם אז ראוי היה לקנוס את המלמד, במידה והזר אינו יכול לשלם, שכן המלמד מעל בתפקיד שמירתו, ואם כך בודאי על אחת כמה וכמה שיש לחייבו אם הוא עצמו הזיקו.²⁶ יש לחייבו בנזקין, לחייבו בכל ה'חמישה דברים',²⁷ לחייבו גם במלקות ואפילו במיתה.

מדד האפקטיביות

24 אגב כך הוא מדייק בלשון אותה סוגיית מכות: "יש לדקדק דנקיט האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ולא נקיט בקיצור האב המכה את בנו והרב את תלמידו, ולמה שינה התנא בלשון ודייק בלישנא הרודה". ומכאן חידש "דבאב שייך לשון מכה, אף הכאה גדולה נאמנים פצעי אוהב ואהבתו כאב על בנו, משא"כ ברבו שייך לשון רדיה שהוא ברצוע' בעלמא לרדות בו... ברצועה קטנה...", ובכך צומצם היקף הכאה על ידי רב ביחס להכאה על ידי אב, גישה הדומה לאמור לעיל הערה 19, מהרבנים פיינשטיין והלוי.

25 במקור: ולמקלות.

26 סיוע לגישתו ולמסקנתו, ראה פלא יועץ - ערך 'הכאה', הכותב במהלך דבריו כי "אפי' הרב לתלמידו כתב בתשו' הלק"ט [הכוונה כנראה לחלק א, סימן קכה] שהיה ראוי להושיב ב"ד להכותם במידה ובמשורה, אלא שלא נהגו... וכן איתא בתשו' מהרשד"ם שאם א' הכה לקטן ותבעו לדין נזקין לו וקוצבין לו קנס". כלומר, מלכתחילה לא היה ראוי שהמלמד עצמו יהיה גם העד, גם הדיין וגם השוטר, ותביעת הקטן עשויה לחייבו לפחות בקנס. אכן ראה השגה עליו, בחזון יחזקאל, לתוספתא בבא קמא ט, ג; ועיין בערוך השלחן חו"מ תכד, יז.

27 וראה להלן מפסיקת בית הדין.

בכך כאמור הם חלוקים, אך למעשה כבר מקדמת דנא צויינו הגבלות משמעותיות, ומוסכמות, על האמצעים המשמעותיים:²⁸

• הורו חכמים כי גם אם מענישים, יש לעשות זאת מיידית, סמוך לביצוע העבירה, ולהימנע לחלוטין מאיומים, אותם יש לאסור;²⁹

• הורו חכמים כי יש להגביל ולמנוע את ההכאה אם היא עלולה להכשיל את המוכה בתגובה אסורה;³⁰

28 וראה אצל צ"א בלום: הנהגות החינוך, ירושלים תשמ"א, פרק כב; א' שטאל: משפחה וגידול ילדים ביהדות המזרח, ירושלים תשנ"ג, פרק מ; וכן מאמרו של ר' מאמו: ענישה גופנית חינוכית במשפט העברי, שמעתין - גליון 87, אלול-חשון תשמ"ז, עמ' 56 ואילך.

29 מסכת שמחות פרק ב: "ומעשה בבנו של גורגיוס שברח מבית הספר, והראה לו אביו באזנו, ונתיירא מאביו, והלך ואיבד עצמו בבור, ושאלו לרבי טרפון ואמר אין מונעין הימנו כל דבר. ושוב מעשה בתינוק אחד מבני ברק ששיבר צלוחית, והראה לו אביו באזנו, ונתיירא ממנו, והלך ואיבד עצמו בבור, ובאו ושאלו לרבי עקיבא, ואמר אין מונעין הימנו כל דבר. ומיכן אמרו חכמים אל יראה אדם לתינוק באזנו אלא מלקהו מיד, או שותק ולא אומר כלום. רבי שמעון בן אלעזר אומר יצר תינוק ואשה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת." וראה גם יוסף אומץ, הנ"ל, עמ' 280; ובספר אוהב מוסר - הובא בספר הנהגות החינוך, הנ"ל, עמ' קנב; כן ראה שו"ת אגרות משה חלק יו"ד ד' סימן ל, שהדברים אמורים הן לאב והן לרב, הן לקטנים והן לגדולים, הן עונש קל והן עונש חמור, הן עונש גופני והן הרחקה - "אסור לאיים עליהם לעונשם לאחר זמן אלא יענישם תיכף... שיש לאסור בכל אופן, שלא יתרגלו לאיים בעונשין". עם זאת, מותר להודיע מלכתחילה מה תהיה סנקציה משמעותית על עבירות עתידיות, "שהוא רק ידיעת חומר האיסור", ובכל מקרה "כדאי לומר להתלמיד כשעבר פעם ראשון שאם יבטיח להרב שלא יעשה יותר, הוא מוחל לו". וראה גם קיצור שולחן ערוך, סימן קסה: "לא יאיים על התינוק שיכהו לאחר זמן, אלא אם רואהו עושה איזה מעשה, יכהו מיד, או שישתוק לגמרי".

30 מועד קטן יז, א: "אמתא דבי רבי חזיתיה לההוא גברא דהוה מחי לבנו גדול, אמרה: ליהוי ההוא גברא בשמתא, דקעבר משום ולפני עור לא תתן מכשול [רש"י: דכיון דגדול הוא, שמא מבעט באביו, והוה ליה איהו מכשילן], דתניא: ולפני עור לא תתן מכשול - במכה לבנו גדול הכתוב מדבר", וכן פסק הרמב"ם בהלכות ממרים ו, ט: "והמכה בנו גדול מנדין אותו שהרי הוא עובר על ולפני עור לא תתן מכשול". אכן נחלקו ראשונים בשאלת הגדרת 'גדול' לענין זה, והרמ"א - יו"ד רמ, כ - הכריע שהכוונה "רק אחר כ"ב שנה או כ"ד שנה", וב'קונטרס ההכאה' הנ"ל, האריך בליבון שיטות הראשונים והפוסקים בענין זה [כמו גם בעניינים נוספים המסתעפים ממנו, כדוגמת השאלה בדבר שייכות ההגבלה בהכאת בתו, אשר סביר שלא תיכשל בעבירת הכאת ההורה אך עלולה להיכשל בבזיונם; כדוגמת דין האם בהכאת הבנים, ועוד]; וראה בשו"ת עשה לך רב - א, עו הסובר שמשתנים אישיים, כמו גם חברתיים ותקופתיים, הם שבמכוון הביאו את חז"ל להימנע מנקיטה מפורשת של הגיל האוסר הכאה.

אכן תצויין שיטת הריטב"א, מו"ק שם, אשר הרחיב את המסגרת וביאר כי "נראים דברים דלא גדול גדול ממש, אלא הכל לפי טבעו שיש לחוש שיתריס כנגדו בדבור או במעשיו, כי אפי' לא יהא בר מצוה אין ראוי להביאו לידי מכה או מקלל אביו, אלא ישדלנו בדברים, ומשום דאורחא דמילתא דבגדול שכיח כי הא נקט גדול". גישה דומה משתקפת כנראה גם מפסקי התוספות שם: "אחד הכה לבנו (קטן) [גדול] יותר מדאי ונדוהו". חילופי הגירסאות נובעים כנראה מתמיהת העורך על ציון נדוי במכה בנו קטן, ואולם לאור דברי הריטב"א ברור שלא הגיל לבדו הוא המשמעותי והוא לבדו הקובע, אלא סבירות התגובה, מה ששייך לעיתים גם בקטן. מעצמו - כנראה - הורה כך מפורשות גם ר' אליעזר פאפו, הנ"ל, הכותב: "אמרו רז"ל המכה בנו הגדול חייב נידוי, ולפום טעמא אף אנו נלמוד דלאו דוקא מכה בנו גדול שהרי הטעם הוא לפי שגורם לבנו שיחא בועט בו ויהא מקלה אביו ונמצא עובר

• הורו חכמים כי יש לאסור כל ענישה שאינה נסמכת על ודאות גמורה והיא מבוססת רק על חשד או על אומדנא;³¹

• הורו חכמים שבפרקי זמן מסויימים, כ'בין המצרים', הכאת תלמידים אסורה לחלוטין;³²

• הורו חכמים כי כל היתר הכאה חייב להיבחן על פי סבירות התועלת שצפויה לצמוח מהענישה. לדוגמא: "ילד קטן שאינו מבין על מה מכין אותו, אם הוא יושב אצל אביו וספרים לפניו והקטן כורע להשתין או לעשות צרכיו, אל יגער בו, כי לא ידע להבין שבשביל הספרים מנעו ויעצור עצמו משום פחדו ויבוא לידי סכנה".³³

האפקטיביות, אכן היא היא המדד.³⁴ לכן, במידה והיא קיימת חלקית, אין לך בהיתרה אלא כשיעורה, ולכל 'תוספת' אין כל היתר³⁵ - וכבר סיפרו בירושלמי (מועד קטן ג, א) על שפחה שראתה מורה המכה תלמיד "יתר מן צורכיה" ואמרה שראוי הוא להיות מוחרם, ואכן הורה רבי אחא שצריך הוא לנהוג כמנודה, ככל "העושה דבר שלא כשורה שצריך נידוי".³⁶ ואם כך במידה וקיימת אפקטיביות חלקית,

על ולפני עור לא תתן מכשול, הנה כי כן לא גדול גדול ממש אלא אפילו קטן כל שידע בו שאינו מקבל מרות" [השווה תוס' ר"י הזקן לקדושין ל, א]. וראה שדי חמד - מערכת ו, כלל כו, אות יד; לשון חסידים, על ספר חסידים, תקסו; וראה גם אצל הרב ג"א רבינוביץ, במאמרו תקנת בנינים המוכים ע"י הוריהם, בקובץ הלכה ורפואה (רגנשבורג) - א', ירושלים תש"ם, עמ' שם.

31 שו"ת אגרות משה, יו"ד - ב, סימן קג.

32 ראה איכה רבה - בובר, א, עמ' 64; רוקח, סימן שט; שו"ע או"ח תקנא, יח.

33 ספר חסידים, מהדורת הרב ר' מרגליות, סימן תתקיט. וראה גם בסוף סדר היום, לרבי משה נ' מכיה, ירושלים תשל"ח - פירוש משנת בן חמש שנים, עמ' רמה: "בן חמש למקרא - באלו החמש שנים אין לצער לתינוק בשום דרך, כי אין לו שכל כלל וכל מה שיקח מצדו ומתבונתו יקח, אבל אין להכותו כלל על שום דבר וענין והמכה בו חוטא... וכל מה שישאל יפיק לו רצונו הן מאכל הן משתה הן מכל דבר כדי שלא יבוא לידי חולי, שעיקר הבנין הוא היסוד, ולכן צריך שאלו השנים הראשונים צריך לנהוג גופו בכל עידונון ולהברותו ולחזקו בכל מיני חיזוקין...". והשווה של"ה, שער האותיות, דרך ארץ, ד"ה עיקר; וראה ב'קונטרס ההכאה הנ"ל, אות יט, עמ' רנב-רנד.

34 דוגמא נאה להפעלה הלכתית של 'מדד האפקטיביות', אף היא בזיקה חינוכית, ניתן לראות בסוגיית הנזיפה ואפילו ההכלמה והלבנת הפנים של התלמיד. אף בכך מצינו להם לחז"ל ביטויים קשים ביותר, בוטים ומלביני פנים, וזאת למרות הוראתם הכללית שלא הקפדן מלמד. אף כאן לא היתה הנזיפה מטרה אלא אמצעי, ואף כאו האפקטיביות היא אמת הבוחן - ראה על כך, בהרחבה, בשו"ת חוות יאיר סי' קנב [וראה עוד מאמרי שבקובץ 'עוז' - א, שעלבים תשנ"ד, עמ' 125 ואילך]. דוגמא נוספת וידועה יותר, גם אם לא בזיקה חינוכית, מהווה ביטול תקיפותם של 'מי סוטה' לכשפגה יעילותם - ראה משנה סוטה ט, ט וגמרא שם מז, ב; וכן דומה לכך גידרה של מצות תוכחה - ראה במאמר הרב ג"א רבינוביץ הנ"ל, עמ' שמא-ב, ועוד.

35 על דינה של 'תוספת', ראה במאמרו של הרב ג"א רבינוביץ: תקנת בנינים המוכים ע"י הוריהם, הנ"ל, עמ' שלח-שמ, ומסקנתו שם: "אם האב מכה את בנו יותר מן הצורך, יש לנו לומר... דהוי שוגג הקרוב למזיד... לא די שאין בזה שום מצוה אלא אף עבירה איכא". וראה אצל ש' אסף, הנ"ל, חלק ד, עמ' פה: 'תעריפי' ענישה לסוגים שונים של עבירות.

36 ראה גם תשובות רב נטרונאי גאון סימן רנו, הנ"ל: "אם מרבה על הקטנים ועל הכחושים אכזרי הוא ומתריץ ביה זימנא ותריץ ותלתה, אם מקביל מוטב ואם לאו מיתחלף"; וראה פסקי תוס' לסוגיית מו"ק הנ"ל; וברמב"ן בבא מציעא קט, א; וראה גם לשונו של הלבוש יו"ד רמה, י הכותב כי הכאה שאינה נחוצה אסורה, "דבזה מסתתם שכלם ומבלבל דעתם"; וראה גם רש"י גיטין לו, א ד"ה דהוה פשע בינוקי.

הרי מכל שכן כאשר לא קיימת כל סבירות לאפקטיביות, שאז אין לענישה, ולא היה לה מעולם, כל היתר.

זאת ועוד, חייבים לזכור שכל הכאה צריכה תמיד להיבחן על רקע בעייתיות הלכתית, שכן הלכה היא בידוע שאסור מדאורייתא להכות "כל איש מישראל", והמכה עובר בלא תעשה.³⁷ כל היתר הכאה, של אב או של רב או אף של שליח בית דין, מהווה תמיד מעין 'עשה הדוחה לא תעשה'. פועל יוצא מכך, שכל הכאה שאינה מותרת, מאחר ואינה 'מצוותית', הרי אינה 'נייטרלית' כמעשה 'רשות', אלא אסורה בתכלית,³⁸ וכל הכאה שאינה לחינוך הרי היא בלאו!³⁹

זו הסיבה שלימים הורה בית דין רבני כי נכון שכלל עליו "להביא בחשבון את כל המרכיבים ויסודות ההלכה שנאמרו על שימוש באלימות למטרות מצוה, חינוך והוראה", וכי "השיקול העיקרי חייב להיות חיזוק המשך החינוך לתורה ולמצוות ועיצוב דמותם הרוחנית של הבנים ושל התלמידים", ועם זאת "אם ברור מנסיבות המקרה שהאב או הרב חבלו בבניהם ותלמידיהם מתוך פריקת זעם שאינו משרת את המטרה החינוכית אשר בשמה הם פועלים, יהיו הם חייבים בדיני נזיקין".⁴⁰ במקרים מסויימים אפילו הופקעו ילדים מחזקת הורים מתעללים,⁴¹ תוך מתן הוראה הלכתית לילדים להתלונן נגד הורים מתעללים, גם אם ידוע שכתוצאה מכך יענשו ההורים ויטלו לבית האסורים.⁴²

37 ספר המצוות לרמב"ם - לא תעשה, ש: "אזהרה מהכות כל איש מישראל... וכבר הזהירו מלרמוז להכות ואפילו לא יכה... כל המגביה ידו על חבירו להכותו נקרא רשע..."; וכן כתב בהלכות חובל ומזיק ה, א: "אסור לאדם לחבול בין בעצמו בין בחבירו, ולא החובל בלבד אלא כל המכה אדם כשר מישראל בין קטן בין גדול בין איש בין אשה דרך נציון הרי זה עובר בלא תעשה...". מכוחה זה של הגדרת הלאו 'דרך נציון' דוקא, נבע הפטור במקרה של הכאה חינוכית או לאפרושי מאיסורא, כלשון האגרו"מ חו"מ - א סימן ג: "... ועיין ברמב"ם... משמע דאם אינו דרך נציון לא הוי בכלל הלאו כלל... שלכן אין להחשיב זה שמכין לאפרושי מאיסורא ולקיים עשה וכן אב את בנו לחנכו להותר מכללו שהרי אינם דרך נציון...".

38 ראה גם אגרות משה, י"ד - ד סימן ל: "... ונכון הוא מה שהביא כתר"ה שהגאון ר' ראובן גראזאווסקי ז"ל כתב בשם הגרש"ז שהמכה במקל עובר בלאו דחובל בחברו, שהכוונה נראה שהוא אף שיכה בהמקל מכה קלה, דהא מאחר שאסור לו להכותו להתינוק במקל הוא כמו שמכה סתם לישראל שעובר בהלאו אף במכה קלה שלא הזיקו כלל". כל שלא הותר, אינו רשות אלא איסור. יתירה מזו, במקרה קיצוני של הכאת ילדים מחמת מחלה נפשית [נערוון - עצבים], אף התיר באגרו"מ, אה"ע - ד, סימן סח, לקיחת אמצעי מניעה, לתקופה מסויימת, ובלבד שלא יוכו ילדים על ידי הוריהם שלא כדין.

39 שו"ע רש"ז, הלכות תלמוד תורה א, יג: החובט יותר מדי עובר בלא תעשה, "כי מאחר שמכה שלא ברשות הרי זה כמכה אחד משאר ישראל"; וכן הוא באגרו"מ, אה"ע - ד, סימן סח הנ"ל. הלאו אותו ציינו: 'לא תוסיף'; 'לא יחבול'; 'לפני עורר' - וראה ב'קונטרס ההכאה' הנ"ל, עמ' רעד-רעה.

40 הרב א' שרמן, תחומין טז (תשנ"ו), עמ' 160 ואילך; וראה תגובה בתחומין יז (תשנ"ז), עמ' 157 ואילך.

41 דוגמא בולטת לכך, תשובתו של רבי יהודה בן הרא"ש, אשר נשאל, לאור הוראת אביו - שו"ת הרא"ש כלל פז סימן א - שדרך כלל "אין בית דין נזקקין לקטן שיש לו אב, אלא כל מה שיעשה האב בנכסי בניו, הוא עשוי, ואין בית דין מדקדקין אחריו", ובכן מה ייאמר כאשר "יראה לדיין אם האב הולך בדרך ישר אם לאו, לי אירע בכאן שני מעשים - אנא גבירי הורנו הדרך אשר נלך בה". השיב רבי יהודה, בשו"ת זכרון יהודה סימן לה: "נ"ל שאם האב אינו הולך בדרך ישר שחייבין ב"ד להשתדל לתועלת הקטן". וראה מאמרו הנ"ל של הרב ג"א רבינוביץ: תקנת בנים המוכים ע"י ההורים, עמ' שלו ואילך, ולדידו - "לא מיבעי אם ההכאות הן מרובות וקשות כל כך עד שבא לידי חשש סכנה, בודאי אין זה צריך לפנים דאסור להחזירו לביתו ולהוריו, שהרי אסור להכניסו

למקום סכנה, ואדרבה חובה יש על כל אחד ואחד להצילו... אביו רודף הוא... ניתן להצילו בנפשו... אין שום היתר למוסרו שוב תחת יד אביו, אלא נראה דאפי' אם המצב אינו חמור כל כך שבא לידי חשש סכנה ממש, אלא דמתוך ריבוי המכות וקושיין סובל הבן גופנית ונפשית, ויש חשש מבוסס שיבוא לידי הפרעות נפשיות רציניות ומתוך כך עלול להתגדל כפושע ובעל עבירה וכיו"ב, בודאי מצוה על כאו"א שיש בידו להשתדל להבריח את הילד מבית אביו ולהביאו לבית מבטחים, מקום בו יקבל חינוך ראוי והוגן ויחס אהבה וחמלה כדי שיתגדל ככל ישראל הכשרים... ואין לאב שום טעדיקי בעולם להסתתר מאחרי מסוה צדקות שעושה כן לייסרו ולהדריכו בדרך ישרה... בהתנהגותו הפראית והבלתי-אחראית של האב הרי איבד את זכותו לחנך את בנו, ובודאי יש חובה להוציאו מתחת פיקוחו של האב אל תחת פיקוח ראוי והוגן. ואין לטעון איך נוכל להפקיע זכות ההורים על ילדיהם... שהרי אין מדובר כאן בזכות ההורים אלא בזכות הילדים וטובתם... חובה להוציאו מתחת פיקוחו של אביו ולמוסרו תחת יד המוסדות הממונים לפיקוח על ילדים כאלו, ובפרט הרופאים בבית החולים יש להם חובה יתירה לעשות הכל למען הצלת הילד הזה... אסור להם להוציא את הילד מתחת פיקוחם ולגרומ לכך שיבוא שוב לרשותו של אביו... ובכח סמכותם להפעיל מוסדות הממשלה לעשות כל מאי דבעי למען טובת הילד".

וראה גם פסקי דין רבניים - יא, עמ' קנג, על ההסתייעות בתסקירי עובדים סוציאליים ופסיכולוגים להחלטה על 'טובת הילד' - "זו אינה צריכה לפנים, כי בית הדין אף על פי שהוא הפוסק האחרון בזה, מכל מקום צריך להודות כי אין הוא מומחה להחליט על טובת הילד בעצמו בלי בירורים קודמים ע"י מומחים לדבר"; וראה שו"ע חו"מ רצ, ב; ובחבורת נתיבי מרחבים - ב, ירושלים תשנ"ה, עמ' 103 ואילך.

42 ראה מה שכתב הרב ש' אבינר - עיטורי כהנים גליון 185 (ניסן תש"ס), עמ' 27-28: "הורים שמתעללים בילדים שלהם, מכים אותם... - מותר לבן להתגונן מפני ההתעללות של הוריו ולהודיע על כך לרשויות המוסמכות... מותרים הילדים להפליג הוריהם בפני בית דין אם אין דרך אחרת להצלתם... במקרה של התעללות בודאי שמותר לו לתבוע אותו בבית דין רבני, במקרה שפניה כזו חסרת תועלת אפשר אף לפנות למשטרה... מותר לילד להעיד נגדם... כעדות נסיבתית... בזה שהוא פונה למשטרה ולבית המשפט, הוא עושה טובה לא רק לעצמו אלא גם להוריו, בזה שמציל אותם ממעשים נוראים עליהם יצטרכו לתת את הדין". וראה גם ציץ אליעזר, חלק יט, סימן נב - דיון בשאלה, באילו מקרים מוטלת על גורמים טיפוליים חובת דיווח לרשות משטרתית ומשפטית, גם כאשר קיים חשש שהילד יימסר למוסד או לאומנה שאינם דתיים, ושם ערך הבחנה בהתאם לסיווג חומרת ההכאה.

[אגב כך, מן הראוי לומר דברים דומים ביחס להתעללות בנשים. בספר 'מצוות הנשים', ירושלים תשנ"ה, סימן מ סעיף יג, עמ' 266 נכתבו בענין זה הדברים החמורים הבאים: "אשה אשר נפל בגולה איש רע ובליעל מכה ומקלל, תקבל עליה דין שמים, ותסבול ולא תבול לכפר על נפשה, כי טוב שכרה לעולם הבא. ואשת חיל משכלת לא תגלה חרפת בעלה ורוע מזגו וטבעו לבריות וקולה לא ישמע... כי אז יעשן אפו וחמתו בערה בו ויוסיף להכותה על אלה מכה רבה, אלא תוכיח אותו בעת רצון בנועם שיח בחן וחסד... וגם תשפוך נפשה לפני ה' מידי יום ביומו...". על דברים אלה, כמות שהם כתובים ונדפסים כיום הזה (תשנ"ה), אין אלא לומר שהם מנוגדים להלכה, ובעיקר למעשה. ראה שו"ע אהע"ז קנד, ג בהגה - על פי מהר"ם מרטנבורג: "איש המכה אשתו עבירה היא בידו... ואם רגיל הוא בכך יש ביד בית דין לייסרו ולהחרימו ולהלקותו בכל מיני רידיוי וכפיה... כי אינו מדרך בני ישראל להכות נשותיהם ומעשה עובד כוכבים הוא"; וראה באר הגולה ובאור הגר"א, שם, ולמעשה בכמה וכמה פסקי דין רבניים (א, עז; ג, שמו; ו, רכא; ז, סה; ח, קד, רטז, שג; ט, ב; י, ג; יא, שכז). וראה בספר תוכחת חיים, לרבי חיים פלאג', בני ברק תשנ"ט, חלק ג, סדר אמור, סוף פרק לא: "בזמן הזה לא הותר, כי אחסור דריו"; וראה לו גם בספרו כף החיים, ירושלים תשנ"ו, סימן א אות יא, עמ' ח-ט; ובספרו חיים ושלו, ירושלים תש"ם, חלק ב סימן לו; וראה בשדי חמד - מערכת ה, אותיות ד-ה; וב'קונטרס ההכאה' הנ"ל, אות כב, עמ' רסד-רסו. כן ראה במאמר הרב ש' אבינר - הצופה, כד אדר ב' תש"ס, על הסיבה להשמטת הענין בגמרא וברמב"ם; על דחיית 'תירוצי' הבעל; ועל הלגיטימציה של האשה גם להתגוננות אקטיבית, ודאי לפנייה למשטרה

בין שני 'ממשיכי' תנועת המוסר

בענין זה מתגלים חילוקי דעות מהותיים בין שניים שראו עצמם, ואחרים ראו בהם, 'תלמידים ממשיכים' של גדולי תנועת המוסר: הרב י"י ויינברג מזה והרב א"א דסלר מזה. חילוקי הדעות הינם גם מעשיים, וזו להם תוצאה, אך למעשה הם נעוצים בשורשם בהשקפת עולם המעלה כדילמה את הלגיטימיות שבהיזקקות לפדגוגיה מודרנית. הרב ויינברג⁴³ הכיר בתרומתה של פדגוגיה מודרנית, ולכן במקרה מסויים בו נשאל על היחס הנכון ל"בן ישיבה צעיר (גיל ט"ו - ט"ז) בעל כשרון, שנלכד בתאות משחק אחיזת עינים, התחברות זו עם בני החבורה של המקצוע וספרותו הלופפת את תכונת העלם מדאיגה את ההורים", והללו חשבו לנקוט בצעדים נחרצים על מנת למונעו מאותה התמכרות, הבהיר הרב ויינברג תחילה כי הצעדים שהוצעו באותו מקרה [הדרת בן מנכסיו הוא] כלל אינם קבילים להלכה. ואולם, לעצם הענין, מציע הרב ויינברג חלופה ששורשה, כדבריו, מעבר ל"צד ההלכה".

מטעמים פדגוגיים יש להניע מאמצעי כפיה בנוגע לבן הסוטה מהדרך הכבושה. כבר הזכיר כת"ר את האיסור להכות בנו גדול, וצדק כת"ר באמרו שלא דווקא מכה ביד אלא כל אמצעי כפיה בכוח עלול להביא לידי תוצאות הפוכות מהרצוי. וכבר הוכיחו הפדגוגים המודרניים, שהכפיה או ביצוע רצון בכוח מעורר בנער בגיל מבוגר עקשנות יתר ונטיה למרידה. העצה הנאותה ביותר למצוא לנער זה עיסוק משעשע אחר, להעתיק את תשוקתו לשעשועים ממשחק זה של אחיזת עינים לעניינים אחרים מבלי שירגיש בכך. בנידון שלפנינו... אולי כדאי לשלוח את הנער לארץ ישראל ללמוד שם בישיבה, שינוי החברה והאווירה הרוחנית ירחיקוהו מההווי האמריקני ותעסוקי הבל של הנוער האמריקני... וייתכן כי בשובו מא"י לא ימצא עוד עניין במשחק ההבל של אחיזת עינים.

דומה כי שלושה חידושים כלולים באמירתו זו של הרב ויינברג: ראשית - הרחבת האיסור להכאת בנו גדול, תוך הסבתו לכלל אמצעי כפייה משמעתיים; שנית - מתן לגיטימציה להסתייעות בדיסיפלינה שמקורה בגישתם של "פדגוגים מודרניים"; שלישית - הדרכה ליישום מעשי הנובע והתואם אותה גישה מחקרית.⁴⁴

ולרשויות מוסמכות. באשר להתבססות ב"מצות הנשים" הנ"ל על הפלא יועץ, ערך אהבת איש ואשה, אין אלא לומר את שיבוא להלן, לקראת החיתום ובהערה 58, ביחס לגילוי פנים בתורה שלא כהלכה, כאשר אמירה אינה נבחנת על רקע המקור, ההקשר, ההנמקה, הבסיס והתשתית. לציטוטים גרידא אין כל משמעות, כפי שהבאנו להלן, הערה 60, מלשונו של רח"ד הלוי!].

43 שו"ת שרידי אש חלק ג סימן צה.

44 דברים קרובים, כתב האדמו"ר מסלאנים - הובא בתחומין יז (תשנ"ז) עמ' 158: "על פי דעת תורה, אין ספק שזה [מכות] מן הדברים שמיעוטם יפה, וכל המוסיף גורע, וזה מוליד רעות אם מרבים ומפריזים על המדה. ובמיוחד רע הדבר כשהמחנך מכה מתוך כעס...". [וראה להלן הערה 65]. נראה שגם הוא הגיע למסקנה שדורות אחרונים אינם כראשונים, ובזמן הזה "כל המוסיף גורע". וראה גם בספר ועלהו לא יבול - מהנהגותיו של הרב ש"ז אויערבאך, חלק ב (תשס"א), עמ' מז-מח.

כנגדו מתייצב חזיתית הרב דסלר, והוא חלוק עליו בכל אחד משלושת הדברים. הרב דסלר⁴⁵ אינו מסתפק בהצגתה של גישה שונה, אף לא בצידוד בגישה הפוכה בתכלית, אלא שהוא תוקף שיטה מעין זו של הרב ויינברג במילים נחרצות ומטיח בה ביקורת עזה ובטוה עד מאוד. "אשר כתבת" - הוא משיב לשואלו בסוגיית הכאת ילדים - "שיש לחוקרים החדשים תשובה עקרונית בזה, שהרי מדרך הילדים לחקות מעשי הוריהם, ואם כן גם המה ילמדו להכות את העושים נגד רצונם"⁴⁶, הרי טענה פדגוגית-פסיכולוגית זו דינה להידחות. תחילה טוען נגדה הרב דסלר שני נימוקים תיאולוגיים-אתיים: "א. הם סוברים שהאדם נברא בלי מדות כלל, ורק מסביבתו הוא לומד אותן... אבל אין הדבר כן, לפתח חטאת רובץ, וגם לפני זה יש בעובר אינסטינקטים לרע...; ב. הם סוברים כי צריך לפתח בילדים את העצמאות, וזו היא טעות גדולה למדי. לא עצמאות צריך לפתח אלא הכנעה. גם כשיפתחו בו עונה והכנעה ילמד מעצמו גאווה ורציחה, אבל ללמד לו כי 'אני ואפסי עוד', זוהי תורת אדום, תורת הרציחה והגזילה". בקצרה: האדם נולד עם 'מטען גנטי' בעייתי, אותו חייבים להסיר, ודוקא ביד קשה שתוביל לא לעצמאות אלא להכנעה.

סיוע לגישתו הוא רואה בדיוקו מלשונם של הגר"א ב'אגרתו' ושל הרמח"ל ב'דרך עץ החיים', מהם הוא מסיק -

מכאן ענין אחר לגמרי בהכאה, דהיינו לעשות לבן לב נשבר ונדכה... שהכאת הבנים היא בבחינת הפרדת ערלת הלב ובבחינת חבוט הקבר. והנה סיפר לי בן דודי ר' זיסל נ"י שראה באחד הספרים הק' כי אם הבן שומע להוריו, ראוי למצוא עלילה למען הכותו על כל פנים קצת.⁴⁷

45 מכתב מאלהיו - ג, בני ברק תשכ"ד, עמ' 360-362: חנוך הבנים - בענין הכאת הבנים [נכתב בבני ברק שנת תש"ט].

46 טענה דומה עלתה כבר אצל ר"מ אלשיך, אלא שהוא נתן לה מענה שונה - ראה בפירושו למשלי כט, טו: "שבט ותוכחת יתן חכמה - שאם ימנע איש מלהכות את בנו באומרו שאם אכנו בשבט הוא יתלמד אל ההכאות ויעשה אצלו טבע ותחת קנין דעת יטפש עוד יותר, ואם אוכיחנו בדברים אולי לא יקבלם, לכן אניחה בבחירתו, ולהיותו עתה נער הלא כאשר יגדל יקנה לב וישוב אל ה' וישתלם מעצמו, לכן אמר שהמע"ה איעצך ואחוז בזה ובזה ושניהן כאחד טובים, דהיינו מעט שבט ומעט תוכחה יחדיו יתנו חכמה ותעלה ארוכה".

ידידי ד"ר ד' מלאך, העירני כי למעשה, מקור קדום ומקביל - גם אם לא מוסכם — בא לידי ביטוי במדרש אלפא ביתא דבן סירא, כפי שהוא מובא באוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד לה [ב]: בר דלא בר שבקיה על אפי מיא וישוט. כך נאמר שם: "לעולם הוי מייסר את בנך יותר מדאי והלקה אותו, ואם תראה שלא יועיל בו הלקאה עזוב אותו, ואם הוא רודף אותך הוצא אותו לסקלו. ואם אין אתה יכול לעשותו [אלא] בן סורר ומורה זרוק אותו לנהר ופרנס את הדגים. דברי עוזיאל בנו של בן סירא. אבל יוסף בן עוזיאל אומר וכי אפשר לו לאדם להרוג את בנו, אלא כיצד יעשה מי שיש לו בן שאינו הגון, יעזוב אותו ואם ראהו שנפל לבור לא יוציאנו אלא יטביע ואחר כך יבכנו ויתאבל עליו, כמו שעשה דוד, שכל זמן שרדפו אבשלום עזבו עד שענשו הקב"ה לאבשלום והוחזק ראשו באלה. ואף דוד לא פלטהו אלא שלח מי שהרגו ואח"כ בכה אותו והתאבל עליו כדי שלא יראו בני אדם שהוא יצא להרגו, ובן סורר [דינו] כדברי יוסף בן עוזיאל נכדו, והיינו דאמר בן סירא, בר דלא בר (כהוגן) שבקיה על אפי מיא וישוט".

47 עורכי הספר - הרבנים א' כרמל וח' פרידלנדר - מציינים בהערה, כסיוע וכמקור: "כעין זה עי' בגמ' מכות (ח): על האב המכה את בנו: "אף על גב דגמיר (שהבן לומד) מצוה קעביד". סברו כנראה העורכים שלפי סוגיית הש"ס שם, יש מצוה בהכאתו של הלומד, ברם כבר תמה עליהם בעל החידושי בתרא [הרב ח"ד אלטוסקי].

ומה שהקשו החוקרים לא קשה כלל... כאשר תחדר בלב התינוק הידיעה כי האב הוא השליט והבעלים שלו לגמרי, ובטל הוא כלפי אביו, אז מתוך הכנעתו לא ילמד להכות בשביל שאביו מלקה אותו. אלא עיקר החינוך שלנו מקולקל, שהמורים נעשים חברים לתלמידיהם, וכן ההורים, והכל בשביל עצמאות הבנים. וכיון שכן, בודאי אם האב יכה לבנו, ישוב הבן ויכה לאביו או לאחיו הקטן וכו'.

אלה החוקרים החדישים בחפשמם חדשות ולהרוס היסודות שידעום אפלו גויים, ואשר שורשם בתורת ה' ובנביאים, המציאו המצאות שמביאות להפוך את כל השרשים, ולחנך היטלריסטים חצופים, וחוצפא יסגי.

מזה אנו רואים עד כמה צריך להזהר בכל גדר חדיש של החוקרים בנוגע לפסיכולוגיה וחינוך, וצריך לבחון ולדייק היטב אם אין לזה סתירה בדברי חז"ל וראשונים או מנהגי ישראל שהם תורה. אם יש לזה סתירה, צריך לזרוק את כל חידושיהם המטונפים ולא לקבל מהם דבר טרם נבקרם בבקורת חדה ובחיפוש מחופש בתורה ובחז"ל וגדולי המחברים ראשונים ואחרונים.

אם כן, על אף היות השניים חניכי אותה 'תנועה', וכאלה הממשיכים כל ימיהם לאחוז בקרני מזבחיה, עדיין חלוקים הם בכלל ובפרט. הרב דסלר חלוק, כאמור, על כל שלוש הנקודות עליהן הורה הרב ויינברג. לדידו, ראשית - מן הראוי דוקא להרחיב את היתר ההכאה, ואפילו במקרה של בן השומע להוריו "ראוי למצוא עליה למען הכותו" [!]; שנית - תמיד יש להתייחס בזהירות ובבקורתיות לכל אמירה פסיכולוגית-פדגוגית, ובמקרים רבים פשוט "צריך לזרוק את כל חידושיהם המטונפים"; ושלישית - הוא מדריך את שומעיו ליישום מעשי המנוגד בתכלית לגישת 'החוקרים'.⁴⁸ העובדה שלא

ירושלים תשל"ט, עמ' צח אות קכ, על אותה סוגיית מכות, שכן מן הסוגיא עולה בדיוק להיפך, ובכל שהוא מכה על לימוד שאינו נצרך, כלל אין בהכאה משום חינוך, אין בה שום מצוה, וגולה. ואדרבה "מכאן מוכח דהכאה מצוה היא רק כשהיא הכשר ללימודי תורה או לחכמה או לאומנות לעזור שיקלטו הידיעות הנחוצות במוח הבן, אבל מצד עצמה אין כאן מצוה (ולהיפך לעבירה נחשבת שמביא הבן לשנאה)... ודברי המכתב מאליהו צ"ע". ועל כך יש להוסיף, כי גם אם נכון הוא שבפירוש הגר"א למשלי יג, כד מציין הגר"א לאותה אימרה שבסוגיית מכות, ואולם בחינה דקדקנית של דברי הגר"א שם מעלה שאף הוא לא דיבר אלא במי "שראוי להכותו בשבט... אם עשה נדנד קל של איסור ומייסר אותו על זה...", ולא בחינים ו"בעלילה" חלילה.

48 דברים דומים, וכנראה מסיבות דומות, כתב רבי משה חאגיז, בספר צרור החיים, ירושלים תשט"ו, עמ' 16: "גם יש מנהג רע ומר כשמוליכין התינוק לבית הספר, מלווין ומתריין במלמד בפני התינוק שלא יכה אותו, וכשהתינוק שומע שאין לו רשות לרבו להכות אותו אז אינו משגיח בלימודו ומוסיף זדון על זדונו, ומנהג הראשונים לא כן היה, אלא כשהתינוק היה בא לבכות לפני אביו ואמו שהמלמד הכה אותו היו נותנים מתנה לתינוק כדי שהוא בעצמו יוליך אותה למלמד ויאמרו לו מצד עצמם יישר כוחו וכן יקבל מתנה הוגנת כל פעם שהנער יתרעם על המכות, ולא עם המלמד בלבד היו נוהגים כך אלא אפילו עם איש זר שהיה מוכיח ברחוב... כשהדבר היה מגיע לאביו היה מחזיק לו טובה על כך ומורה אותו שכן יתמיד לעשות. ובימים האלו אם המלמד הוא המוכיח ומכה לנער האב יקרא למלמד מתוך ביתו ויכה אותו ויסיר ממנו את בנו ואם איש זר הוא מכ"ש שיריב עמו ויאמר לו מי שמך איש שר ושופט על בני" [אם כי צריך להדגיש שעיקר גישתו דוקא מצמצמת הכאה - "מעט שבט מוסר... דעל הרוב במתק לשון יכול האב להטיל מורא על בניו"]; וראה גם אצל ש' אסף, מקורות לתולדות החינוך - ד, עמ' צו: תקנות תלמוד תורה ספרדי בהמבורג, משנת ת"ב, שלא יבואו הורים וקרובים בטענות על עונשים שמוטלים על הילדים; וכן ציון מחבר הספר שירי יהודה לקושיים של מלמדים התלויים

רק מסקנותיו בוטות אלא שגם סגנונו חריף ביותר, עד כדי אמירה הרואה בגידולם של "היטלריסטים חצופים" תולדה ישירה של פדגוגיה מודרנית [!], מלמדת ללא ספק עד כמה ענין זה בער בעצמותיו של הרב דסלר.

לעיקר ענייננו מכל מקום, הרי לצד שלילתה העקרונית והכללית של מודרנה חינוכית, נמצאנו למדים מהרב דסלר גישה המצדדת בהכאת ילדים לא רק 'בדין אלא אפילו ב"עלילה".

מדברים אלה לא ניתן להתעלם, גם אם הם קשים ולא נוחים, ואין אלא לומר עליהם כי לא רק שהם מתמיהים,⁴⁹ הם גם מנוגדים למקורות הרבים שהצריכו וחייבו סיבה להכאה, ואשר אף סיווגו את סוגי הסיבות המתירות הכאה והבחינו בין אב לרב. ואם כלל המקורות הנסקרים לעיל אינם מספיקים, צא ולמד מלשונו הבהירה של המאירי, בהקדמת חיבור התשובה, הכותב אגב גררא: "... האב המכה לבנו - לא ילקהו בחינם אלא על איזה עוון הנמצא בידו"; או לשונו של ספר חסידים (סימן קנה), על המכים ילדיהם "שלא לצורך - גדול עוונם מנשוא"; או לשונו של הפלא יועץ, בערך 'הכאה':⁵⁰ "בודאי אפילו לבניו הקטנים ותלמידיו לא הותרה הרצועה להכותם שלא כדין על לא חמס בכפיהם".⁵¹ גישתו של הרב דסלר מצריכה אפוא עיון גדול, ואולי - בדוחק רב - צריך לפרש את דבריו ככאלה שלא נאמרו אלא לשעתם ולמקומם, לא לפרסומם כשיטה.

בהקשר זה, מן הסתם לא יהא זה מיותר לציין שאחד מחשובי 'המשגיחים' בדורנו, הרב שלמה וולבה - 'יבדלטו"א - האמון כמובן גם הוא על תנועת המוסר, לא זו בלבד שציין לנקודות מגע של פסיכולוגיה ופסיכיאטריה עם הדת, ולא זו בלבד שראה בחיוב את ההיזקקות המעשית למימצאיהם ולשרותיהם במקרים לא מעטים, אלא שביחס לנדון דנן אף קבע מפורשות כי "אין להכות ילדים". אין לאמץ "מקל חובלים" אלא דוקא "מקל נועם". "לשבח ילד עבור דבר טוב שעשה, חיוך או מילה טובה - גם זה מקל, המדרבן להמשיך התנהגות טובה", ומה גם ש"בדורנו - מקל זה יותר יעיל מאשר מקל חובלים".⁵²

לפרנסתם בחסדי ההורים, להטיל עונשים. אך השווה חולין קז, א: "אבוה דשמואל אשכחיה לשמואל דקא בכי, אמר ליה אמאי קא בכית, דמחיין רבאי, אמאי, דאמר לי... א"ל לא מסתייה דלא גמיר [רש"י: לא די לו שאינו בקי בהלכות נטילה] מימחא נמי מחי?!"

49 וכאמור, כבר תמה עליהם בספר חידושי בתרא, הנ"ל, וראה גם ב'קונטרס ההכאה' הנ"ל, פסקאות טו-טז, עמ' רמד-רמו, וסיכומי כי "... להכותו ללא שום צורך אין בזה שום מצוה ושום חינוך... בודאי שאם הבן שלם במעשיו, והאב לא מצא שום טעם להכותו, אין לו להכותו".

50 וראה לו גם בספרו יעלזו חסידים, ירושלים תשמ"ט, עמ' סו: "אפילו על בנו ותלמידו אסור לעוות עליו את הדין ולהכותו יותר מן הראוי" [וראה רבנו יונה למשלי יט, יט].

51 ראה גם שיטפא דלישנא של הרב ג"א רבינוביץ, במאמרו הנ"ל, עמ' שלז-מ: "... בהיכה את בנו שלא לשום תועלת ורק מתוך שיחו וכעסו, אז הוי ההכאה מעשה עבירה... נראה פשוט דאב המכה את בנו הכאה סתמית, אי משום רוב שיחו וכעסו או מטעם אחר, הוי הכאה זו הכאה דעבירה... אב המכה את בנו שלא לצורך חינוך בודאי לא הוי הכאה דמצוה וגם עבירה יש בהכאה זו, וכמו כן באב המכה את בנו לצורך חינוך אבל מכהו יותר מן הצורך ג"כ יש בזה עבירה".

52 הרב ש' וולבה, פסיכיאטריה ודת, בשבילי הרפואה - ה, סיון תשמ"ב, עמ' נז-צ, ושם עמ' פא-פב; וביתר אריכות, ונחרצות, בספרו זריעה ובנין בחינוך, עמ' כג-כה.

באשר לרב דסלר, דומה כי יתכן ולעצם לעקרון האפקטיביות גם הוא יסכים. נראה שלא 'הכאה בסיבה' / 'הכאה בחינם' היא האבחנה המדויקת של נקודת מחלוקתם של הרב דסלר והרב ויינברג, אלא השאלה מהי סיבה המצדיקה הכאה. לית דפליג על 'האפקטיביות' כמדד, השאלה היא מה גובהו של רף האפקטיביות, וזו בעיקרה שאלה של גבולות. גם לפי הרב דסלר, בשורש ההיתר לא עומדת התעללות סתמית שזו כוונתה, אלא צפייה לתועלת שתצמח מן ההכאה. חידושו המופלג הוא ש'סתם הכאה' גם היא מועילה, ועל כך - כאמור - חלוקים עליו, אך גם לדידו, לו יצויר שמדובר באדם, בתקופה או בחברה, אשר לגביהם ברור שאין להכאה כל אפקטיביות, כאשר מדובר למשל בגיל או במעמד השוללים כל אפקטיביות, הרי חזר דינא דגמרא שאסרה על הכאת 'גדול', שאסרה על הכשלת המוכה בעבירה על כבוד הורים ומורים, שאסרה על הכאה שאינה 'מובנת' למוכה וכיו"ב. סוף דבר, אפילו לפי חידושו - התמוה לענ"ד - של הרב דסלר, עדיין קריטריון האפקטיביות נותר בעינו, גם אם לדידו הוא רחב מאוד. בכל מקרה, ולכל הפחות, בתנועת המוסר עצמה ראינו נתיבים אחרים.

תהליך חברתי-הלכתי⁵³

ביטוי לגישה אשר לא רק מצמצמת את ההכאה אלא גם מגבילה אותה לפי השלכותיה ומתרגמת אותה הלכה למעשה בהתאם לשינויים היסטוריים וסוציולוגיים שעניינם יחסי הורים-ילדים-מורים, נתן כבר לפני כמאתיים שנה רבי אליעזר פאפו, בספרו הנודע פלא יועץ:⁵⁴

... בדורות הללו דחוצפא יסגא וכן בועט באביו, לא על ידי הכאה אלא אפילו אם גוער בו בכעס גם הוא יכעוס ואינו מקבל גערה... כל כי הא צריך דעת באב ואם, בידעים ומכירים את בניהם שהם קשים ואין יראת ה' נגד פניהם ואינם שומעים בקול אביהם ואמם, לא יצוו עליהם שום דבר שישרתום, וישתדלו שלא לכעוס עליהם ושלא לצערם, ולא ידברו אליהם אלא בלשון רכה... אין הדור דומה יפה... דורות אחרונים אינם כדורות ראשונים, ואוי לו למי שאינו נותן דעתו לדבר ומחנך דור אחד חינוך שתואם דור אחר.⁵⁵

לאמיתו של דבר, דומה כי כבר סגנונם של ראשונים עשוי ללמד על קיומה של זיקה ישירה ומהותית בין תקופה, בין תרבות, בין האפקטיביות ובין היתר ההכאה מזה ומיגבלותיה מזה. צא ולמד מדבריו של הרא"ש, הנ"ל (מועד קטן) "... כדרך שמכין התינוקות ומושכין אותן באזניהם" - "כדרך" זה, שהוא

53 ראה גם בספרי השתנות הטבעים בהלכה, ירושלים תשנ"ה/תשנ"ח, בעיקר בפרק יב.

54 פלא יועץ, ערך 'הכאה'.

55 היבט עקרוני זה הובלט הרבה, לדוגמא, על ידי הרב א"י קוק זצ"ל, אשר הבהיר עד כמה הכרחי לעשות מהפך ביחס האמוני והחינוכי לדור העכשווי, השונה מדורות שלפניו - ראה מאמר 'הדור' שבאדר היקר, עמ' קז-קטז; אורות, אורות התחיה - ט, עמ' סג-סד; שם - מ, עמ' פג; שם, אורות ישראל - ג, עמ' קמו [ב]; אורות התשובה, פרק יז; ערפלי טוהר, עמ' יב; אגרות הראי"ה, א, עמ' קיב, קמג-קמד, שמא; שם, ב, עמ' לד-לה, צ, קנג, רלב, שם ג, עמ' לז-לח; מאמרי הראי"ה, א, עמ' 78; ועוד הרבה. וראה י"ב בארי, אוהב ישראל בקדושה, ב, תל אביב תשמ"ט, עמ' 45 ואילך; שם, ה, עמ' 187; אוצרות הראי"ה, א, עמ' 61 ואילך, עמ' 117-116, עמ' 150-148, עמ' 543; [נראה 'השלמות', בשלהי 'מאמר הדור' במהדורה הניסויית, בית אל תשנ"א, עמ' 49]. ישירות לענייננו, ראה באר מגד ירחים, בית אל תשנ"ה, עמ' קלד ואילך: תיקון הדור בדרכי נועם של ארץ ישראל - דור דור ונבוכיו, דור דור ומדריכיו.

תולדה של נורמה מקובלת, גורר בצידו השני את האפקטיביות, ומשום כך את ההיתר ההלכתי. הוא הדין דבריו הנ"ל של הרמב"ן ('מלחמות', בבא קמא), אשר נימק את פטור האב המכה, בדאגה למזונות בנים הסמוכים על שולחנו, והרי אף זה תולדה של נורמה, שכן אם חובה משפטית או חוקית, או אף 'תקנה', מחייבתו במזונותיהם, אזי אין כל טעם לפוטרו. אם כן שוב, אף כאן, הפטור על ההכאה הינה תולדה של נורמה,⁵⁶ ובביטולה של נורמה, בטל מאליו גם הפטור.

מכאן שבמקרה זה, ראוי לה להתפתחות חברתית ותרבותית שתהא 'מתורגמת' הלכתית.⁵⁷ במקרה זה אין כל מניעה בדבר, מאחר וכבר בתשתיתה של ההלכה עצמה מונחת אפשרות זו, אולי אפילו

56 עוד על תיעוד 'הנורמה', ראה אצל גליק, הנ"ל הערה 9, עמ' 505-514.

57 יש מקום לציין, כמקבילה, את שקרה במשפט הכללי, שכן מבחינה לא מבוטלת ניתן לראות במשפט 'האנושי' בבואה של תקופה, חברה ותרבות. ביחס לנדון דנן מתברר שגם בו, די היה בפרק זמן קצר של לא יותר מחמישים שנה, להביא למהפך ניכר ומשמעותי.

שלא כבג"ץ שצויין לעיל, הערה 1, הרי בניגוד גמור לכך, בשנת תשי"ג פסק בית המשפט העליון [ע"פ 7/53 ראסי נ' היועה"מ לממשלה פ"ד ז 790 ואילך] פסיקה הפוכה בתכלית. היה זה כאשר "נזירה יוונית-קתולית, כיהנה כמפקחת ומשגיחה בבית היתומות... באמצע שנת 1952 נתבעה המערערת לדין בבית המשפט המחוזי בחיפה... הורשעה... שני פרטי תקיפה... גרימת חבלה... נדונה לתשלום קנס בסך כולל של 150 ל"י... קנס נוסף בסכום של 11 ל"י...". על מה נגזר פסק דין מאוד לא מחמיר זה בבית המשפט המחוזי? על המעשים הבאים: "... ילדה - ברחה מהמוסד ואח"כ חזרה אליו, הנאשמת הענישה אותה על ידי כך שסטרה על לחייה, בעטה בה בגבה, משכה בשערותיה... לאחר שחשדה ב... שזו קרעה שמלתה... דחפה ראשה לקיר... היכתה אותה במקל... ילדה... העידה שבהיותה פעם בכיתה שיחקה בקנה סוף והוציאה דרכו קול. כשהנאשמת שמעה זאת סטרה לה פעמיים על לחייה ואח"כ לקחה מחט מאחת הילדות ודקרה אותה בה בשפתה התחתונה מספר דקירות שכתוצאה מהן נזל דם משפתה ושפתה התנפחה". על מעשים אלה של הנזירה (סטירה על הלחי, בעיטה בגב, משיכה בשערות, דחיפת הראש לקיר, הכאה במקל, דקירות במחט בשפה התחתונה!) גזר כאמור בית המשפט המחוזי קנס כספי ותו לא. על הערעור על ההכרעה כתב שופט בית המשפט העליון ש"ז חשיין: "... אין אני סבור כמובן כי יש להחמיר בדינה של המערערת ולהטיל עליה גם מאסר. נהפוך הדבר נראה לי כי על העבירות אשר עברה תוך עבודתה עם היתומות, ולמען היתומות, יש להסתפק במתן ערבות... אב ומחנך זכאים להטיל על בניהם עונשי גוף כדי לחנכם בדרך ישרה וללמדם משמעת...". אחריו החרה בהסכמה גם השופט אסף, תוך שהוא מסייעו "מן המקורות שלנו" [וראה הערה על גישתו, במאמרו של פ' דיקן: עונשי חינוך, הפרקליט - י, עמ' 4-5]. סוף דבר, בשעתו החליט בית המשפט העליון, שהמעשים המתוארים לעיל אינם מצדיקים אפילו את הקנס האמור, והורה: "הקנס בסך 150 ל"י - מבטל!"

עברו קרוב לחמישים שנה, ובג"ץ הנ"ל [ע"פ 4596/98] התייחס בפרוטרוט לפסק דין קודם זה [שם, פסיקה 24], ואמר עליו בין השאר כי הדברים ביטאו בשעתם "השקפת עולם המעוגנת בתרבות שעל רקעה צמח", ואולם טיבן של השקפות חברתיות-ערכיות כאלה שהן נתונות לשינויים בהתאם להתפתחויות תרבותיות, והתפיסה הקדומה הנ"ל שוב אינה משקפת את עמדתו של המשפט הישראלי הפלילי כיום, כמו גם את תפיסתה של החברה הישראלית כיום. "מה שנראה טוב ונכון בעבר יכול שלא להיראות כך בהווה". לענין זה הובאו תימוכין מפסיקות נוספות, קודמות בכעשור, של בית המשפט עצמו, ביחס למורים, וכאן ועתה הן הוסבו גם להורים [שם, פסיקות 25-26]. תימוכין נוספים הובאו ממחקרים וממצאים פסיכולוגיים וחינוכיים, המורים כי ענישה מכאיבה ומשפילה של הורים לילדם לא רק שאינה רצויה, היא אף עלולה להזיק [שם, פסיקה 27].

אם כן גם במשפט הכללי, הפסיקה 'האנושית' עקבה אחר נורמות משתנות של חברה ותרבות, וההכרעה התהפכה והותאמה [אם כי היא אינה מוסכמת, וכאמור, הדבר בא לידי ביטוי בהיר בספרו של השופט אמנון

הכרח זה. לא חל אפוא שום שינוי מהותי בהלכה עצמה - העקרונות נותרו יציבים והמשכיים, ורק היישומים הם ששונו. ומאחר וההלכה לא ראתה מעולם בהכאה מטרה דתית לעצמה, אלא רק אמצעי,⁵⁸ לכן לא ראו הפוסקים כל מניעה מהמרת אמצעי אחד באמצעי אחר, ובלבד שיכוון לבו למקום.

לאור כל האמור לא נותר אלא לקבוע בפשטות, שהתבססות טכנית על "חושך שבטו" כהיתר גורף המוחל על כל 'הכאה חינוכית' בימינו, הרי זה גובל בפרשנות דברי תורה שלא כהלכה, קרוב ל"מגלה פנים בתורה".⁵⁹ כל שנאמר בזה במקורותינו, ונאמר הרבה, חייב להיבחן על רקע המקור, ההקשר, ההנמקה, הבסיס והתשתית. לציטוטים גרידא אין כל משמעות,⁶⁰ ולא ניתן לגזור מהם כל הנחיית הלכה מחייבת, שכן נושא הלכתי זה, כלא מעט נושאים הלכתיים נוספים, טעון כאמור בחינה בשורשו. כשם שאיסור חילול שבת על מי שאין נשימה באפו ותנועת דופק בלבו [או 'טבורו'] אסור לו שיהא נוהג בזמן הזה;⁶¹ כשם שאיסור ההוראה לתלמיד שאינו הגון,⁶² או לנשים,⁶³ אינם נוהגים בצורתם המקורית כיום הזה; כשם שדברי תורה - כולל אלה שכאן - נכתבים ומודפסים על אף האיסור המקורי

סטרשנב: ילדים ונוער בראי המשפט; וראה גם הכרעתו של השופט ח' נחמיאס, אשקלון, ת"פ 1760/94, ובהפנייתו למאמר אביו, ש' נחמיאס: ענישה גופנית במוסדות החינוך ובמבחן משפטי, הפרקליט - לז, עמ' 234 ואילך].

אין להתפלא אפוא אם גם ההלכה, זו שמעולם לא ראתה בהכאה מצוה דתית ומטרה לעצמה אלא רק אמצעי, אף היא המירה אמצעי אחד באמצעי אחר, בהתאם לנורמות חברתיות.

58 באשר למטרה עצמה, זו כמובן חוזרת לתביעת היסוד הקבועה: "שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו ולמה צריך שישים מבטו ומגמתו בכל אשר הוא עמל כל ימי חייו", כלשון רמח"ל בפתח המסילת ישרים, ומ"חובתם בעולמם" - של האב והרב מזה ושל הבן והתלמיד מזה - נגזרת הנהגתם.

59 על גידרו של המושג 'גילוי פנים בתורה שלא כהלכה', בהקשר נדון דנן, כמוסב על אותו שדוקא כן נסמך - כביכול - על אימרה הלכתית, אלא שהוא מוציא אותה מהקשרה, מעוותה או מפרשה לא נכונה, ראה ספרי במדבר, קיב; סנהדרין צט, ב; יומא פה, ב; ב"י יו"ד רמב [ד] ד"ה גרסינן; ובלשון שו"ת מהרי"ק סימן קעא: "אוי לו שהוא מזייף דברי הפוסקים כדי לגלות פנים בתורה שלא כהלכה וגדול עונו מנשוא"; וראה לשונו של האגרו"מ או"ח - א, ס"ו קנז ואהע"ז - א, לו; ועוד.

60 על כגון זה התבטא בשעתו רח"ד הלוי בחריפות באומרו כי "כל הצמוד להלכה הכתובה ע"י פוסקי הדורות שקדמו, הרי הוא בבחינת 'קראי' של ההלכה, הנצמד לאות הכתובה ובוחל בתורה שבעל פה!" ראה תחומין - ח, עמ' 367 הערה 5, וראה לו גם בשו"ת עשה לך רב - ז, סימן נד. [גם בענייננו גופו הוא מסכם, שם - א סימן עו: "הכל תלוי באופי החינוכי של האדם, המקום, תנאי הסביבה וכדומה, ולא תמיד החינוך במכות אף שמותר בהלכה משיג את המטרה"].

61 ראה נשמת אברהם - א, או"ח עמ' רכ; לית חן, עמ' קנח: "שדין זה היה בזמנים הראשונים...".

62 לענין זה, ראה מאמרי: הילכת 'הגינות התלמיד' באספקלריית הדורות ובמבחן הפסיקה, על דרך האבות - קובץ מאמרים במלאות שלושים שנה למכללת הרצוג, אלון שבות תשס"א, עמ' 49-74.

63 תמצית: ראה אצל א"ג אלינסון, בין האשה ליוצרה [האשה והמצוות - א], ירושלים תשמ"ב, פרק יג - בעיקר 'הוראות רבותינו בזמן החדש, שלב ראשון ושלב שני', בהדגשותיהם של הרב הירש, החפץ חיים, מאזנים למשפט, הרב פירר, מקוה מים וציץ אליעזר; קובץ האשה וחינוכה, כפר סבא תשמ"ב - מאמרי הרב קאפח, הרב שפירא והרב ליכטנשטיין; וכן אצל י' לוי, שערי תלמוד תורה, ירושלים תשמ"ז, עמ' צג-צו, ועוד הרבה.

לכתוב דברי תורה שבעל פה, ואדרבה, לדידו של הרא"ש אף יש בקנייתם מצות כתיבת ספר תורה;⁶⁴ כשם שאיסור פרנסה מדברי תורה - אינו יכול להיקרא כפשוטו כיום הזה; וכהנה הרבה,⁶⁵ כך גם השמעתו ברמה של פסוק כדוגמת "חושך שבטו שונא בנו" עדיין אין בה כל ערובה לנכונות הלכתית יישומית.

*

ולחיתום:

בספרו פלא יועץ, ערך 'הכאה', מתעד רבי אליעזר פאפו סיפור מזכרונותיו: "זכורני באיש א' ירא שהיה פרנס על הילדים, שבשעת פטירתו ציוה להכריז בבהכ"נ שהוא שואל מחילה מכל הקטנים אם היכה אותם שלא כדין, כי בודאי אפילו לבניו הקטנים ותלמידיו לא הותרה הרצועה להכותם שלא כדין על לא חמס בכפיהם, ואפילו אם יש צורך להכותם לא הותר להכותם מכה רבה מכת אכזרי על הראש ועל העין, מקום שיוכל לעשות מום ופקוח נפש ח"ו, אלא יכם בנחת⁶⁶ על הרגלים בלי כעס, וזה כלל גדול כי טוב איש יכלכל דבריו במשפט במידה במשקל, זוהי דרך ישרה."

החכם שעניו בראשו, בין אב ובין רב, ידע לכלכל מעשיו בתבונה בימי חייו, כך שלא ייזקק לבקש מחילה סמוך למותו. אב שכזה וגם רב שכזה, יעמיד לנגד עיניו, ואף יבקש ליישם, את 'דברו' של מרן הראי"ה קוק זצ"ל, בחזונו על "מורים חמושים בגבורה רוחנית, שאינם צריכים למקל חובלים".⁶⁷ גם לו יצויר שאינם 'אסורים', "אינם צריכים!"

64 ראה מאמרי: על היצירה התורנית הכתובה - מאיסור, להיתר ולמצוה, דגל ירושלים - ב, ירושלים תשנ"ד, עמ' יח ואילך.

65 לכל זה, ראה במאמרי: מ'חינוך מסורתי' - 'למסורת חינוכית', זמנים בחינוך - 1, תל אביב תשנ"ו, עמ' 61-54. וראה אצל הרב א' אבינר, אמונת החינוך, ירושלים תשס"א, עמ' 227-221.

66 בספר תולדותיו של הרב יעקב קמינצקי זצ"ל - ראש ישיבת 'תורה ודעת' בארה"ב, מסופר ששאלו אותו האם יש מקום לסטור לילד. הוא השיב בסיפור מעשה עם הרב ברוך בער לייבוביץ - ראש ישיבת 'כנסת בית יצחק' בסלובודקה שלפני מלחמת העולם הראשונה ותלמידו המובהק של הגר"ח מברסק, שנכדו הדליק את אור החשמל במוצאי שבת לפני שאמר 'המבדיל'. לאחר התפילה קרא לו הסבא, ובקול רגוע לגמרי אמר לו: אתה יקר מאוד לליבי, ואני מברך אותך בחיים ארוכים וטובים, אולם כרגע עברת על איסור דרבנן ולפיכך מגיע לך 'פאטש'. חתם הרב קמינצקי ואמר: אם אתה מסוגל לסטור לילדך מתוך אהבה ושלוות הנפש של ר' ברוך בער, אזי מותר הדבר.

67 הראי"ה קוק, מגד ירחים - וראה ר"ע קלכהיים, באר מגד ירחים, בית אל תשנ"ה, עמ' קלד ואילך. על שלילתו של הרב קוק את ההכאה, ראה גם עין איה, א, ברכות דף ז, אותיות ע-עא; וראה ר' אלמקייס, 'חוס לענישה גופנית בחינוך', טללי אורות, תש"ן, עמ' 195-190.